

K-14038
259216

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

№ 57

СЕРІЯ ІСТОРІЇ КПРС

ви п у с к 7

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

71 коп.

25th Nov 1911

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 57

СЕРІЯ ІСТОРІЇ КПРС

випуск 7

K-14038

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
Інв. № 259216

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків

1970

ЗКПІ
Х21

Редакційна колегія:

проф. О. О. Воскресенський (відповідальний редактор),
доц. Ш. Ф. Агєєв (секретар), доц. Е. М. Бадіян, доц. Ю. В. Шіловцев,
доц. І. Ш. Черномаз.

815825

З ІСТОРІЇ РОЗРОБКИ В. І. ЛЕНІНИМ ПИТАННЯ ПРО ПОЛІТИЧНУ ФОРМУ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ

О. О. Воскресенський, Н. А. Парицький

У квітні 1970 р. Комуністична партія, радянський народ, трудящі всіх країн відзначили 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна — геніального продовжувача революційного вчення Маркса й Енгельса, засновника Комуністичної партії Радянського Союзу, вождя найвеличнішої соціальної революції і творця першої в світі соціалістичної держави.

В умовах нової історичної епохи, епохи імперіалізму й пролетарських революцій, В. І. Ленін творчо розвинув і збагатив усі складові частини марксизму — філософію, політичну економію, науковий комунізм.

Неминуще значення має внесок В. І. Леніна в марксистську теорію революції, держави і диктатури пролетаріату.

У цьому відношенні великий теоретичний і політичний інтерес становить вивчення історії розробки В. І. Леніним питання про державну форму диктатури пролетаріату. Щоб глибше зрозуміти суть наукового подвигу В. І. Леніна в цій галузі, треба детальніше зупинитися на джерелах і розвитку марксистського вчення про диктатуру пролетаріату.

Завдання завоювання пролетаріатом політичної влади К. Маркс і Ф. Енгельс вперше поставили у своїй великій спільній праці «Німецька ідеологія» (1845—1846 рр.). «Кожний клас, — пишуть вони, — який прагне до панування, — коли навіть його панування зумовлює, як це має місце у пролетаріату, знищення всієї старої суспільної форми і панування взагалі, — повинен насамперед завоювати собі політичну владу»¹. У цьому міркуванні Маркса й Енгельса вже міститься зародок їх вчення про диктатуру пролетаріату. Через два роки, далі розвиваючи цю думку, основоположники марксизму в «Маніфесті Комуністичної партії» вказували, що «першим кроком у робітничій революції є перетворення пролетаріату в пануючий клас, завоювання демократії»².

В. І. Ленін охарактеризував це місце з «Маніфесту» як формулювання однієї з найважливіших ідей марксизму в питанні про державу — ідеї диктатури пролетаріату.

Вперше термін «диктатура пролетаріату» Маркс вживає у праці «Класова боротьба у Франції з 1848 до 1850 р.». Розкриваючи політичні, економічні й ідеологічні завдання цієї диктатури, він пише: «...соціалізм є оголошення безперервної революції, класова диктатура пролетаріату як необхідний перехідний ступінь до знищення класових відмінностей взагалі, до знищення всіх виробничих відносин, на яких ґрунтуються ці відмінності, до знищення всіх суспільних відносин, які відповідають цим виробничим відносинам, до перевороту в усіх ідеях, які впливають з цих суспільних відносин»³.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 31.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 429.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 7, стор. 86.

Аналіз цього положення дозволяє зробити висновок, що вже на початку становлення теорії наукового комунізму Маркс і Енгельс з дивовижною глибиною і прозорливістю визначили велику перетворюючу і творчу місію диктатури пролетаріату в усіх сферах суспільного життя. Однак у працях розглянутого періоду ще не йшлося про те, як з точки зору історичного розвитку може відбутися заміна буржуазної держави пролетарською. Життя, суспільно-революційна практика тоді ще не давали достатнього матеріалу для остаточної відповіді на це питання.

Через деякий час на підставі досвіду історичних подій 1848—1851 рр. Маркс розвиває теорію держави і диктатури пролетаріату. У творі «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» він відзначає особливість буржуазної революції у Франції, що полягала в удосконаленні спочатку парламентарної, а потім виконавчої влади. Ця робота завершилася таким посиленням централізованого панування буржуазії, що держава перетворювалася на жорстокий механізм бюрократичної і військової організації. Буржуазія створила ще досконаліший апарат насильства для придушення і гноблення трудящих мас порівняно з феодальним.

Осмислюючи події 1848—1851 рр., Маркс приходить до висновку, що «всі перевороти удосконалювали цю машину замість того, щоб зламати її»¹.

В. І. Ленін надавав цій тезі Маркса виняткового значення, вказуючи, що тут марксизм робить величезний крок уперед порівняно з «Маніфестом Комуністичної партії», бо вперше ставиться питання про необхідність зламу буржуазної державної машини пролетаріатом, що одержує перемогу.

На підставі досвіду Паризької комуни 1871 р. Маркс і Енгельс поглибили й конкретизували своє вчення про диктатуру пролетаріату. Паризьку комуни вони розглядали як першу спробу зламу буржуазної державної машини і встановлення держави нового типу.

У передмові до «Маніфесту Комуністичної партії», написаній 1872 р., Маркс і Енгельс, підкреслюючи непорушність основних положень «Маніфесту», що витримали випробування часом, разом з тим вказують, що з огляду на практичний досвід спочатку Лютневої революції, а потім і ще більшою мірою Паризької комуни програма «Маніфесту» місцями застаріла, в першу чергу в питанні про державу. Комуна довела, що «робітничий клас не може просто оволодіти готовою державною машиною і пустити її в хід для своїх власних цілей»².

Цей висновок противники марксизму, опортуністи всіх країн намагалися перевернути й витлумачити таким чином, ніби робітничий клас взагалі неспроможний оволодіти державною машиною і тому не повинен брати владу до своїх рук. Насправді ж смисл наведеного вище міркування Маркса й Енгельса полягав у тому, що робітничий клас для досягнення і закріплення перемоги над буржуазією повинен не просто оволодіти старою буржуазною державною машиною, а зламати її і замість неї встановити новий тип держави — диктатуру пролетаріату.

Класичне положення про необхідність та історичну неминучість диктатури пролетаріату Маркс висловив у 1875 р. в «Критиці Готської програми»: «Між капіталістичним і комуністичним суспільством лежить період революційного перетворення першого в друге. Цьому періодові відповідає і політичний перехідний період, і держава цього періоду не може бути нічим іншим, крім як *революційною диктатурою пролетаріату*»³.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 8, стор. 195.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 88.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, стор. 28.

Це найвеличніше наукове відкриття, підтверджене всім ходом історії, озброїло робітничий клас перспективою боротьби за перемогу пролетарської революції і побудову соціалістичного суспільства.

Маркс передбачав, що пролетаріат, здійснюючи соціалістичні перетворення, зустріне опір усіх сил старого світу. Щоб придушити цей опір, пролетаріатові потрібна своя державна влада, своя диктатура як могутня зброя побудови соціалістичного суспільства.

У конспекті книги Бакуніна «Державність і анархія» Маркс, викриваючи анархістські домисли Бакуніна, вказує, що з приходом пролетаріату до влади його вороги не зникнуть, не щезне одразу старий суспільний лад, тому пролетаріат змушений буде вживати заходи насильства доти, доки не будуть ліквідовані економічні умови, на яких ґрунтується експлуатація, класова боротьба і існування антагоністичних класів.

Марксизм спростував також песимістичні прогнози лассальянців, які твердили, що пролетаріат у своїй боротьбі буде самотнім, бо йому скрізь протистоїть тільки реакційна маса. Відомо, що до цієї «реакційної маси» Лассаль відносив непролетарські трудящі шари населення, в тому числі селянство.

Відкинувши анархістські й лассальянські вигадки, Маркс і Енгельс науково обґрунтували необхідність цілої історичної епохи соціалістичної диктатури пролетаріату, де пролетаріат як гегемон виступає не один, а спільно з трудячими масами, передусім з селянством.

Що ж до політичної форми майбутньої пролетарської держави, то, на думку Маркса, Паризька комуна «...була відкритою, нарешті, політичною формою, при якій могло відбутись економічне визволення праці»¹.

Розвиваючи й конкретизуючи це питання, Енгельс у праці «До критики проекту соціал-демократичної програми 1891 року» писав: «Коли що не викликає ніякого сумніву, то це те, що наша партія і робітничий клас можуть прийти до панування тільки при такій політичній формі, як демократична республіка. Ця остання є навіть специфічною формою для диктатури пролетаріату, як показала вже велика французька революція»².

Разом з тим слід сказати, що в наведених міркуваннях Маркса й Енгельса йшлося не про звичайну буржуазну парламентарну республіку, а про справді демократичну республіку з новим класовим змістом, який виражає політичне панування пролетаріату.

Вчення марксизму в цілому і про диктатуру пролетаріату зокрема складалося і розвивалося в боротьбі не тільки з реакційними та дрібнобуржуазними теоріями домарксівського соціалізму, а й з опортунізмом всередині соціалістичних і соціал-демократичних партій.

Марксу й Енгельсу довелося боротися з опортунізмом з самого початку його зародження. Компроміс із лассальянцями, допущений керівниками німецької соціал-демократичної партії, призвів до компромісу з іншими опортуністичними елементами. На гнилому ґрунті примиренства й угодовства посилено розповсюджуються реакційні й опортуністичні «відкриття» Дюрінга, Хехберга, Шрамма, Бернштейна та їм подібних.

У 1879 р. в «Циркулярному листі» до А. Бебеля, В. Бракке та ін. К. Маркс і Ф. Енгельс, розкриваючи небезпеку опортунізму, вимагають найрішучішої боротьби з ним. Вони вказують, що в такій дрібнобуржуазній країні, як Німеччина, існує, безперечно, ґрунт для опортуністичних реформістських уявлень. Але останні можуть мати місце тільки поза соціал-демократичною робітничою партією. У пролетарській партії опорту-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 17, стор. 336.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 225.

ністичні елементи не можна терпіти. Далі в цьому історичному документі великі вчителі пролетаріату писали: «Протягом майже 40 років ми висували на перший план класову боротьбу як безпосередню рушійну силу історії, і особливо класову боротьбу між буржуазією і пролетаріатом, як могутню підйому сучасного соціального перевороту; тому ми ніяк не можемо іти разом з людьми, які цю класову боротьбу прагнуть викреслити з руху»¹.

Виступаючи проти примиренської позиції керівництва німецької соціал-демократичної партії, Маркс і Енгельс рішуче викрили класово-політичні й ідейні основи опортунізму. Їхня безкомпромісна боротьба змусила опортуністів відступити. Але головні бої були ще попереду.

Пізніше, відзначаючи прозорливість Енгельса, який попереджав німецьку соціал-демократію про посилену в партії тенденцію до опортунізму, В. І. Ленін писав: «Провіщення бернштейніади, зроблене в 1882 році, чудово підтвердилось в 1898 і наступних роках»².

І справді, кінець XIX—початок XX ст. ознаменувалися дальшим посиленням опортунізму в партіях II Інтернаціоналу.

Опортуністи вихолостили революційну сутність марксизму, звели нанівець його вчення про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату. Єдиною формою боротьби вони оголосили парламентську боротьбу, що мала виявлятися у відвертому співробітництві з буржуазією, використанні парламенту як ширми для обману робітників. У такому дусі опортуністичні лідери II Інтернаціоналу виховували соціал-демократичні партії та їх кадри. Тим часом насувалася нова хвиля революційних виступів пролетаріату. Старі методи боротьби, що їх так вихваляли реформісти, виявилися непридатними для рішучого штурму твердинь капіталізму. Життя вимагало нових, дійсно революційних форм боротьби, здатних забезпечити перемогу над буржуазією.

Треба було також вести рішучу боротьбу з ревізіонізмом, догматизмом і сектантством, з усіма, хто розколював лави пролетаріату, отруюючи його свідомість песимізмом і невірою у власні сили. Однак офіційні керівники і теоретики II Інтернаціоналу і чути не хотіли про таку боротьбу. Відкритий виступ опортуністів не зустрів їхнього заперечення. Про це свідчить, зокрема, поведінка Каутського на з'їзді німецької соціал-демократії у Штутгарті в жовтні 1898 р., коли у відповідь на зауваження про публікацію ревізіоністських статей Бернштейна в «Neue Zeit», без будь-якої критики з боку редакції, він заявив, що «Бернштейна слід дякувати за те, що він примусив нас міркувати!»

Про це свідчить також примиренська резолюція, прийнята Любекським з'їздом німецької соціал-демократичної партії у вересні 1901 р. з приводу чергового опортуністичного виступу Бернштейна з його горезвісним рефератом «Чи можливий науковий соціалізм?».

Ці й численні інші факти свідчать про те, що лідери партій II Інтернаціоналу в більшості виявилися прямими опортуністами чи примиренцями.

Наприкінці 90-х років XIX ст. проти ревізіонізму виступив Плеханов. У ряді статей, спрямованих проти Е. Бернштейна і К. Шмідта, він критикує ревізіоністів за зраду марксизмові, за відхід від філософії матеріалізму на позиції ідеалізму, кантіанства.

У статті «За що нам його дякувати?» (1898 р.) Плеханов висловлює незгоду з Каутським, який взяв під захист Бернштейна. Плеханов пише, що не дякувати слід Бернштейна, як це робить Каутський, а відверто

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, стор. 171.

² В. І. Ленін. Твори, т. 12, стор. 317.

заявити, що мова йде про те, кому бути похованим: соціал-демократії Бернштейном чи Бернштейну соціал-демократією¹.

Таким чином, у кращу пору своєї діяльності Плеханов мав заслуги в критиці ревізіонізму. Але боротьба його не була партійно загостреною і послідовною до кінця. Більше того, не зрозумівши нових завдань, пов'язаних з новою історичною епохою, епохою імперіалізму і пролетарських революцій, Плеханов сам скотився до опортунізму.

Плеханов не викрив ревізіонізму в головному — в перекрученні й запереченні марксистського вчення про диктатуру пролетаріату. Він обійшов мовчанням наклепи Бернштейна, який ототожнив марксистську тезу про необхідність зламу буржуазної державної машини з антинауковими теоріями анархізму. Плеханов не показав, що саме боязнь революції, рабське схиляння перед буржуазною державою, прагнення за всяку ціну зберегти її незайманою штовхали опортуністів на найбезсоромніше перекручення марксизму. Дальша еволюція Плеханова до опортунізму привела його в табір меншовиків.

Тільки В. І. Ленін, титанічна діяльність якого відкрила новий етап в розвитку марксизму, високо підніс прапор непримиренної боротьби проти міжнародного і російського опортунізму.

В. І. Ленін показав, що ревізіонізм — не випадкове явище, що для нього існують корінні причини, які лежать в економічному ладі капіталізму і зумовлюють відступ від марксизму.

Основною особливістю історії соціалізму кінця XIX—початку XX ст. В. І. Ленін вважав той факт, що в міжнародній соціал-демократії виникли два напрямки — революційний і опортуністичний, що боротьба цих напрямків з національної перетворилася в інтернаціональну.

За гучними фразами про «свободу критики», про «боротьбу з догматизмом» В. І. Ленін побачив опортуністичну сутність ревізіонізму, що намагався соціал-демократію з партії соціальної революції перетворити в партію соціальних реформ. Ревізіоністи заперечували можливість наукового обґрунтування необхідності й історичної неминучості соціалізму. Ідеалізуючи капіталізм, затушовуючи його суперечності, вони відкидали марксистську теорію класової боротьби, проповідували гармонію класових інтересів в буржуазному суспільстві, відмовлялися від боротьби за перемогу соціалістичної революції і диктатури пролетаріату. Такі, по суті, й теорії сучасного ревізіонізму, яскравим свідченням чого може бути програма німецької соціал-демократичної партії, прийнята в листопаді 1959 р. в Бад-Годесбергу (ФРН).

Ця програма остаточно пориває з марксизмом, з усім тим, що становить зміст соціалізму. У ній немає навіть згадки про класи і класову боротьбу. У світлі сучасності особливої актуальності набуває вказівка В. І. Леніна, що ревізіонізм є не що інше, як буржуазний лібералізм, використаний в робітничому русі для підриву марксизму зсередини.

У ленінській критиці ревізіонізму теоретична боротьба органічно пов'язана з класовою боротьбою пролетаріату. Найбільша заслуга В. І. Леніна в тому, що він не тільки відновив і захистив марксизм від опошлення і перекручення його опортуністами, а й пішов далі, збагатив його важливими висновками і положеннями стосовно до умов нової історичної епохи.

Розвиваючи марксистську теорію держави і диктатури пролетаріату, В. І. Ленін всебічно обґрунтував суть і завдання диктатури пролетаріату як програмної вимоги більшовицької партії. Саме В. І. Леніну, його наполегливій і принциповій боротьбі проти опортунізму російський і між-

¹ Див. статті Г. В. Плеханова «Бернштейн і матеріалізм» (1897—1898 рр.), «За що нам його дякувати?» (1898 р.).

народний робітничий рух зобов'язані тим, що в іскрівському проекті програми і в самій програмі, прийнятій на II з'їзді РСДРП в 1903 р., вперше після Маркса й Енгельса соціал-демократична партія чітко й визначено висунула тезу про диктатуру пролетаріату.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що основне питання революції є питання про владу. Диктатура пролетаріату є головною і вирішальною зброєю революційного перетворення суспільства. В. І. Ленін виховував у робітничого класу свідомість історичної необхідності завоювання ним державної влади. Усією своєю політичною і організаторською діяльністю партія готувалася до цього.

У нових історичних умовах великої актуальності набуло питання про ставлення пролетаріату до буржуазної державної машини. Вихідні принципи політики й тактики пролетарської партії в цій галузі були сформульовані Марксом і Енгельсом. Так у листі до Людвіга Кугельмана від 12 квітня 1871 р. Маркс писав: «Якщо ти заглянеш в останній розділ мого «Вісімнадцятого брюмера», ти побачиш, що дальшою спробою французької революції я оголошую: не передати з одних рук в інші бюрократично-військову машину, як бувало досі, а *зламати її*, і саме така є попередня умова всякої дійсної народної революції на континенті. Якраз у цьому й полягає спроба наших геройських паризьких товаришів»¹.

Як бачимо, свій висновок про злам буржуазної державної машини Маркс обмежував досвідом країн європейського континенту, роблячи виняток для Англії та Америки. Це пояснювалося тим, що в згаданих країнах у той період ще не було розвинутої вояччини і завершеної поліцейсько-бюрократичної машини.

Творчо розвиваючи революційну теорію, В. І. Ленін показав, що в умовах нової стадії розвитку капіталізму — імперіалізму обмежувальна фраза Маркса про континент, цілком слухна для свого часу, відповідає, бо «Англія і Америка, найбільші і останні — в усьому світі — представники англо-саксонської «свободи» в розумінні відсутності вояччини і бюрократизму, скотились цілком у загальноєвропейське брудне, кривавє болото бюрократично-військових установ, які все собі підкоряють... Тепер і в Англії і в Америці «попередньою умовою всякої дійсно народної революції» є *ломка, зруйнування* «готової» (виготовленої там у 1914—1917 роках до «європейської», загальноімперіалістської, досконалості) «державної машини»².

Таким чином, питання про злам буржуазної державної машини набувало значення необхідної умови перемоги пролетарської революції для всіх країн. У боротьбі проти опортуністів В. І. Ленін переконливо довів, що заперечення цього є зрада справі робітничого класу, повний відхід від марксизму.

В. І. Ленін приділяв також велику увагу питанню про суть і форми майбутньої держави диктатури пролетаріату. Він детально вивчав твори К. Маркса й Ф. Енгельса, уважно аналізував досвід боротьби пролетаріату Росії та інших країн. У роботі «Громадянська війна у Франції» К. Маркса особливий інтерес В. І. Леніна привернуло, зокрема, те місце, де говорилося, що «Комуна повинна була бути не парламентарною, а працюючою корпорацією, яка в один і той же час і видає і виконує закони»³.

Ці риси революційної влади нового типу В. І. Ленін прозорливо побачив у Радах, що виникли в роки першої російської революції. Сила Рад полягала в тому, що вони були органами найширших трудящих мас,

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 33, стор. 163.

² В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 376.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 17, стор. 333.

покликаними до життя революційною творчістю народу. Враховуючи цю обставину, разом з тим слід мати на увазі, що організаторська робота Комуністичної партії, її революційна стратегія і тактика сприяли створенню умов для широкого прояву активності й самодіяльності революційних класів. Більшовицька партія, глибоко вивчаючи й узагальнюючи досвід мас, вносила в рух соціалістичну свідомість і організованість. Особливістю Рад, що тільки-но виникли, було те, що незважаючи на зародковість, розпливчатість у складі й функціонуванні, вони діяли як народна влада. Петербурзька Рада, наприклад, контролювала друкарні, арештовувала поліцейських чинів, які перешкоджали революційному народові здійснювати свої права. Ради діяли як влада й тоді, коли зверталися до народу із закликом не давати грошей царському уряду. На Півдні Росії Ради залізничних депутатів (залізничні страйкові комітети) конфісковували гроші старого уряду і направляли їх на потреби нового, народного уряду¹.

Практична діяльність багатьох Рад була спрямована на те, щоб революційним шляхом ліквідувати старі й запровадити нові порядки, вигідні й потрібні трудящому народові. Ради скасовували царську цензуру, організовували випуск революційних газет, встановлювали явочним порядком 8-годинний робочий день, регулювали торгівлю, боролися із спекуляцією, здійснювали охорону громадського порядку.

Там, де керівництво в Радах належало більшовикам, вони виступали як безпосередні організатори збройного повстання проти царизму, ставали зародковими органами революційної влади. Усі ці факти ще раз підтверджують велику життєвість ленінського аналізу соціально-політичної природи Рад, як зародка диктатури революційних елементів народу.

Меншовики, а разом з ними й реформістські теоретики II Інтернаціоналу пройшли повз чудової творчості російської революції. Потрапивши в рутину догматизму й метафізики, вони, як і раніше, вважали ідеалом державного устрою буржуазну парламентарну республіку, а Радам відводили роль тимчасових органів місцевого самоврядування, що мають тільки специфічно «робочі завдання».

Викриваючи меншовицьких капітулантів, В. І. Ленін вказував, що для повної перемоги революції розпливчасте гасло «революційного самоврядування» абсолютно недостатнє. Для такої перемоги необхідне знищення старого ладу і створення нової, справді народної революційної влади. Ці завдання покликані розв'язати Ради, що є органами повстання та боротьби за владу.

У листопаді 1905 р. В. І. Ленін писав: «...в політичному відношенні Раду робітничих депутатів слід розглядати як зародок *тимчасового революційного уряду*. Мені здається, що Рада повинна якнайшвидше проголосити себе тимчасовим революційним урядом всієї Росії, або (що те саме, лише в іншій формі) повинна *створити* тимчасовий революційний уряд»². Картаючи меншовиків і кадетських професорів (типу Кізеветера та ін.), які перекручували саме поняття диктатури, В. І. Ленін показав, що Ради — ці вперше створені органи нової влади — були зародком диктатури, бо являли собою необмежену законом (в розумінні невизнання старих законів і норм) владу, що спирається на силу. Це була диктатура революційних класів над експлуататорською меншістю.

В. І. Ленін розробив також питання про взаємовідносини партії і Рад, що знайшло свій вияв у проекті резолюції «Ради робітничих депутатів», написаній ним до об'єднаного з'їзду РСДРП (1906 р.). «У без-

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 209.

² В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 5.

партійних Радах робітничих депутатів, — говориться в цьому документі, — Російська соціал-демократична робітничка партія повинна брати участь, утворюючи неодмінно якомога сильніші групи членів партії всередині кожної Ради і спрямовуючи діяльність цих груп в строгому зв'язку з загальною діяльністю партії»¹. Завданням таких організацій В. І. Ленін вважав розширення і поглиблення впливу соціал-демократії на пролетаріат і пролетаріату на хід та наслідки демократичної революції.

Поряд з цим у проекті резолюції підкреслюється, що Ради, «не спираючись на революційну армію і не скидаючи урядових властей (тобто не перетворюючись в тимчасові революційні уряди), неминуче засуджені на падіння; тому озброєння народу і зміцнення військової організації пролетаріату треба розглядати, як одно з головних завдань таких установ в усякий революційний момент»².

Сказане дозволяє зробити висновок, що тільки більшовики, керовані В. І. Леніним, правильно зрозуміли й оцінили багатогранне виявлення історичної ініціативи й творчості трудящих мас Росії. І не тільки оцінили, а й підхопили їх революційний почин, зробили його надбанням мільйонів.

Незважаючи на переслідування з боку царизму та інших ворогів революції, які силкувалися придушити рух за Ради в самому його початку, незважаючи на всі спроби меншовиків сфальсифікувати Ради, ідея Рад оволоділа масами і стала великою революційною силою. Доказом цього є той факт, що в перші ж дні Лютневої революції 1917 р. в Росії з'явилися Ради. Так, одночасно з Петроградською Радою були створені Ради робітничих депутатів у Москві, Іваново-Вознесенську, Петрозаводську, Орехово-Зуєві, Єкатеринобурзі, Харкові, Баку, Одесі та багатьох інших містах країни.

У лютому-березні 1917 р. тільки в губернських містах, повітах і промислових районах Росії було організовано понад 600 Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. В армії виникли полкові комітети, що, по суті, були Радами солдатських депутатів.

Всупереч численним перешкодам меншовиків та есерів, Ради, що втілювали за своїм класовим змістом революційно-демократичну диктатуру пролетаріату й селянства, діяли як влада.

Більшовики добилися від Петроградської та інших Рад вжиття ряду заходів, спрямованих на зміцнення успіхів революції. Ось перелік деяких питань, що обговорювалися Виконавчим Комітетом Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів за період з 3 по 11 березня 1917 р.: 1) про арешт Миколи II та інших членів династії Романових; 2) про пошту й телеграф: дозволено функціонувати пошті й телеграфу, встановити за ними нагляд; 3) про участь у мирових судах представників робітників і солдатів як членів мирових судів; 4) про пресу: ухвалено заборонити вихід у світ усім чорносотенним виданням, як-то: «Земщина», «Голос Руси», «Колокол», «Руський Прапор» та ін.; 5) про міліцію: вирішено організувати робітничу міліцію для підтримання революційного порядку й охорони громадянських свобод від замахів реакції. Прийнято також постанову про неприпустимість участі городових в міліції і про встановлення контролю за кандидатами в міліціонери; 6) про продовольчі питання: визнано за необхідне встановити систематичний план заготівель, перевозок і загальноросійську норму споживання³.

¹ КППС у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, вид. 7, стор. 105.

² Там же.

³ Див. «Протоколи Исполнительного Комитета Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов за 3—11 марта 1917 г. ».

Велике значення мало прийняття і обнародування Петроградською Радою наказу № 1 від 1 березня 1917 р. Цей наказ відіграв виняткову роль у демократизації армії, сприяв піднесенню політичної активності солдатів, зростанню серед них революційних настроїв.

Наведені факти свідчать, наскільки прозорливим і далекоглядним був ленінський аналіз суті Рад як нової форми революційної влади, якій належало майбутнє.

Меншовикам і есерам удалося на деякий час підкорити своєму впливові виконавчі органи окремих Рад, дезорієнтувати і підірвати їх діяльність. Припущені Радами помилки в таких питаннях, як ставлення до війни, до Тимчасового буржуазного уряду, горезвісна, по суті, половинчаста, опортуністична позиція «контролю й тиску», відмова розв'язати аграрне питання до скликання Установчих зборів — результат зрадницької політики меншовиків, есерів та інших угодовських партій.

В. І. Ленін вказував, що доти, поки більшовики перебувають в меншості в Радах, вони повинні займатися критикою і з'ясуванням помилок, проповідуючи у той же час необхідність переходу всієї державної влади до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Слід підкреслити, що висновок про перевагу республіки Рад над буржуазною парламентарною республікою В. І. Ленін сформулював уже в січні—лютому 1917 р. в підготовчих матеріалах до книги «Держава і революція», названих «Марксизм про державу»: «Можна, мабуть, — говорить в цьому документі, — ...виразити все діло так: заміна старої («готової») державної машини і парламентів Радами робітничих депутатів та їх довіреними особами. У цьому суть!»¹.

Остаточне оформлення ідея про республіку Рад знайшла у знаменитих Квітневих тезах. «Не парламентарна республіка, — писав В. І. Ленін, — повернення до неї від Р.Р.Д. було б кроком назад, — а республіка Рад робітничих, наймитських і селянських депутатів по всій країні, знизу доверху»².

Історичне завдання створення держави нового типу В. І. Ленін розглядав не як щось далеке, а як те, що вже входить в життя «...з ініціативи багатомільйонного народу, який самочинно творить демократію по-своєму»³.

На порядок денний було висунуто гасло «Вся влада Радам». У «Доповіді про поточний момент» на VII (квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б) В. І. Ленін говорив, що коли Ради візьмуть до своїх рук усю повноту влади, то це вже не буде держава у звичайному розумінні слова. Такої державної влади, що довго трималася, ніколи в світі не було, але до неї підходив увесь робітничий рух світу. В. І. Ленін порівнював цю державу з Паризькою комуною в тому розумінні, що вона «розбила старі органи управління і замінила цілком новими, прямими, безпосередніми органами робітників»⁴.

Виступаючи за Ради, як за найдоцільнішу форму державної влади пролетаріату, більшовики разом з тим вирішального значення надавали її змістові. Комуністична партія постійно вказувала, що питання про форму влади не повинно закривати головного — до рук якого класу має перейти влада. Цим і визначалася партійна тактика, яка полягала в тому, щоб шляхом систематичної копіткої роботи завоювати більшість у Радах, добитися їх єдиновладдя. Це була настанова на мирний розвиток революції. Комуністи — не апологети насильства, як це по-наклеп-

¹ Ленинский сборник, XIV, стор. 315.

² В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 5.

³ Там же, стор. 47.

⁴ Там же, стор. 204.

ницькому намагалися і тепер намагаються зобразити ідеологи буржуазії.

Ще в 1871 р. у промові «Про політичну дію робітничого класу» К. Маркс говорив: «Ми повинні заявити урядам: ми знаємо, що ви — збройна сила, спрямована проти пролетарів; ми діятимемо проти вас мирно там, де це буде для нас можливим, зброєю — коли це стане необхідним»¹.

Розвиваючи марксистські положення про різноманітні форми боротьби пролетаріату, В. І. Ленін 1899 року в роботі «Назадній напрямок у російській соціал-демократії» писав, що робітничий клас вважав би за краще, зрозуміло, мирно взяти владу до своїх рук. Ось чому, коли в квітні 1917 р. склалася обстановка, що зумовила можливість мирного розвитку революції, більшовицька партія відстоювала цей найдодієльнийший на той час шлях, як найбільш бажаний і безкровний.

Питання про збройне повстання більшовики включили до порядку денного лише тоді, коли буржуазія в липневі дні 1917 р. першою застосувала зброю проти народу, організувала контрреволюційні заклоти, щоб силою придушити революцію в Росії.

Розстріл липневої демонстрації поклав край мирному періодові розвитку революції. Двовладдя закінчилося. Вся влада перейшла до рук контрреволюційної буржуазії. Зрадницька політика угодовських партій зробила свою чорну справу.

В. І. Ленін вказував, що партія повинна освоїтися з новим становищем. Вона тепер мусить оперувати не старими, а новими післялипневими класовими і партійними категоріями. «Лозунг переходу всієї влади до Рад,— підкреслював В. І. Ленін,— був лозунгом мирного розвитку революції, можливого в квітні, травні, червні, до 5—9 липня, тобто до переходу фактичної влади в руки військової диктатури. Тепер цей лозунг уже невірний, бо не зважає на цей перехід, що відбувся, і на цілковиту зраду есерами і меншовиками революції на ділі»². Отже, лозунг «Уся влада Радам!» необхідно було тимчасово зняти.

В. І. Ленін попереджав партію, що в політиці найнебезпечніше — підміна конкретного абстрактним. Він пояснював, що мова йде не про Ради взагалі, а про наявні Ради з їх есерово-меншовицьким керівництвом. Більшовики, як і раніше, твердо вважали радянську форму політичної організації суспільства найбільшим надбанням російських революцій.

Нова, надзвичайно напружена і складна обстановка вимагала від партії залізної витримки й стійкості. Треба було терпляче збирати сили, переорганізовувати їх, наполегливо готуватися до збройного повстання, успіх якого залежав від його справді масового і загальнонародного характеру. Варто уваги, що і в цей період В. І. Ленін неодноразово вказував, що більшовики, як і раніше, віддають перевагу мирному шляху розвитку революції і що така можливість ще повністю не вичерпана. У статті «Російська революція і громадянська війна», опублікованій в газеті «Робочий путь» 16 вересня 1917 р., В. І. Ленін писав: «Мирний розвиток якої б то не було революції взагалі річ надзвичайно рідка і важка, бо революція є найбільше загострення найгостріших класових суперечностей, але в селянській країні, коли союз пролетаріату і селянства *може* дати змученим найнесправедливішою і найзлочиннішою війною масам мир, а селянству всю землю, в такій країні, в такий винятковий історичний момент мирний розвиток революції при переході всієї влади до Рад *можливий і ймовірний*»³.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 17, стор. 627.

² В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 155.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 17—18.

Однак меншовики і есери навіть після корніловщини відкинули більшовицьку пропозицію мирної передачі влади Радам, остаточно скотившись в болото брудних угод з кадетами.

Посилений наступ контрреволюційної буржуазії, підтримуваної міжнародним імперіалізмом, зробив неможливим мирне розв'язання революційної кризи. Врятувати Росію від загрози втрати нею незалежності, дати народу мир, землю, хліб і волю могло тільки революційне повалення буржуазії і завоювання влади робітничим класом.

Настанова партії на збройне повстання, зафіксована в рішеннях історичних засідань ЦК РСДРП(б) 10 (23) і 16 (29) жовтня 1917 р., вщент розбивала догму II Інтернаціоналу, російських меншовиків, троцькістів, зінов'ївців та інших капітулянтів, які твердили, що пролетаріат не може і не повинен брати владу, коли він не становить більшість в країні.

Насправді ж більшовизація Рад, що розгорнулася після розгрому корніловщини, довела, що наша партія має на своєму боці таку активну більшість революційних елементів народу, яка здатна захопити маси, завоювати владу й утримати її.

7 листопада (25 жовтня) 1917 р. в результаті збройного повстання робітників і селян, солдатів і матросів на чолі з більшовицькою партією, під керівництвом великого Леніна в Росії перемогла соціалістична революція. Вона утвердила диктатуру пролетаріату, створила новий тип держави — Соціалістичну Республіку Рад, новий тип демократії — демократію для трудящих.

Здійснилося геніальне передбачення В. І. Леніним історичної ролі Рад як органів повстання і революційної влади трудящегося народу.

Ще напередодні Жовтневої революції, вказуючи на найважливіші передумови перемоги соціалістичної революції у нашій країні, В. І. Ленін говорив: «Якби народна творчість революційних класів не створила Рад, то пролетарська революція була б у Росії справою безнадійною, бо з старим апаратом пролетаріат, безсумнівно, вдержати влади не міг би, а нового апарату відразу створити не можна»¹.

Жовтнева соціалістична революція перемогла як радянська революція.

Перевагу нового типу держави — Республіки Рад — В. І. Ленін вбачав у масовості, народності Рад, у їх тісному й нерозривному зв'язку з широкими масами трудящих.

В. І. Ленін підкреслював, що об'єднаний Радами трудовий народ може і повинен управляти всіма справами держави.

Характерною рисою Радянської влади є її інтернаціоналістична сутність, бо вона створила необхідні умови для ліквідації всіляких видів національного гноблення і нерівності, для добровільного об'єднання всіх націй у єдиній багатонаціональній Радянській державі. Утвердження непорушного братства народів СРСР, розквіт економіки й культури соціалістичних республік нашої Батьківщини, їх міцна єдність переконливо підтверджують правоту ленінського вчення й політики партії у розв'язанні національного питання, торжества ідей пролетарського інтернаціоналізму².

У сучасних умовах комуністичного будівництва зміцнюється, шириться політична основа нашої демократії. Поеднуючи в собі повноваження органів державної влади і функції масових громадських органі-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 77.

² Див. «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Постанова Центрального Комітету КПРС. Газ. «Радянська Україна», 10 серпня 1968 р.

зацій, система Рад разом з системою виробничої демократії створюють єдину гігантську школу управління для мільйонів.

Для характеристики соціалістичної демократії показові такі дані: з 1517 депутатів Верховної Ради СРСР нинішнього складу — 404 робітники, 294 колгоспники, 154 — працівники культури, науки, освіти, охорони здоров'я. Понад 2 мільйони депутатів, обраних до Рад по всій країні, ведуть всебічну повсякденну роботу серед населення, а актив Рад налічує близько 25 мільйонів чоловік¹.

Ця велика життєва школа управління суспільством — яскравий прояв радянської демократії в дії.

В. І. Ленін, відкривши Радянську владу як найкращу форму політичної організації суспільства, разом з тим передбачав, що в інших конкретних історичних умовах революційна творчість має може створити й інші форми диктатури пролетаріату. В 1917 р. В. І. Ленін писав: «Перехід від капіталізму до комунізму, звичайно, не може не дати величезного багатства і різноманітності політичних форм, але суть буде при цьому неминуче одна: *диктатура пролетаріату*»².

Державне будівництво у країнах соціалістичної співдружності підтверджує справедливність цього лєнінського наукового прогнозу. Досвід історії свідчить, що досягнення соціалізму можливе лише через диктатуру пролетаріату, керовану марксистсько-лєнінською партією.

Заперечення цього твердження про можливість якогось особливого шляху до соціалізму без диктатури пролетаріату, характерне для сучасних рєвізіоністів і рєнегатів різних мастей, означає, по суті, відмову від боротьби за соціалізм, прямий перехід у табір контрреволюції. Ось чому в обстановці загострення ідеологічної боротьби, посилення атак імперіалізму та його духовних зброєносців проти наукового комунізму особливо потрібні політична пильність, вміння своєчасно й глибоко з класових партійних позицій оцінювати погляди, явища й тенденції, ворожі соціалізму.

Учення марксизму-лєнінізму всесильне, тому що воно вірне. Воно є вічно живим джерелом революційної думки і революційної дії.

¹ «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», 5 грудня 1968 р.

² В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 373.

В. І. ЛЕНІН І БІЛЬШОВИКИ УКРАЇНИ В БОРОТЬБІ ПРОТИ ЛІКВІДАТОРІВ ТА ІНШИХ ОПОРТУНІСТІВ ЗА СКЛИКАННЯ ВІ ВСЕРОСІЙСЬКОЇ (ПРАЗЬКОЇ) КОНФЕРЕНЦІЇ

П. Я. Скотаренко

З початком нового революційного піднесення Російська соціал-демократична робітничка партія переживала «об'єднавчу» кризу. Відповідно до рішень січневого (1910 р.) Пленуму ЦК РСДРП було розпущено Більшовицький центр і закрито більшовицьку газету «Пролетарий».

Примиренські рішення «об'єднавчого» Пленуму вели до розвалу партії. Викриваючи ліквідаторів та їх підсобників, В. І. Ленін закликав: «Всі, кому дороге існування РСДРП, станьте на захист партії»¹.

В. І. Леніну вдалося наприкінці травня—початку червня 1911 р. скликати нараду членів ЦК РСДРП, що знаходилися за кордоном, яка вирішила негайно приступити до практичної організаційної роботи по скликанню всеросійської загальнопартійної конференції. З цією метою були створені Організаційна і Технічна комісії (ОК і ТК).

Після червневої наради в Росію були командировані як уповноважені Організаційної комісії слухачі ленінської партійної школи в Лонжюмо Г. К. Орджонікідзе (Серго), І. І. Шварц (Семен) і Б. А. Бреслав (Захар), які повинні були провести підготовчу роботу і створити Російську організаційну комісію (РОК) по скликанню загальнопартійної конференції. Бреслав поїхав до Петербурга й Москви, Орджонікідзе — на Південь Росії і Кавказ, Шварц — у промислові райони Уралу та в Єкатеринбург².

Г. К. Орджонікідзе в кінці липня 1911 р. прибув до Києва³, де діяла добре оформлена бойова організація РСДРП. На зборах п'яти членів Київського комітету, що відбулися в передмісті Києва — Пущі-Водиці, Орджонікідзе доповів про становище в партії, про рішення червневої наради членів ЦК РСДРП скликати всеросійську партійну конференцію, а також про те, що з представників місцевих організацій треба створити Російську організаційну комісію для проведення безпосередньої роботи по скликанню конференції⁴.

Збори Київського комітету прийняли резолюцію, в якій зазначалося, що скликання конференції є невідкладною потребою сучасного партійного життя, віталися заходи ОК, здійснені в цьому напрямку, висловлювалася впевненість в тому, що меншовики-партійці та представники всіх інших течій не затримуються з вступом до ОК, а також, що Київський ко-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 141.

² Г. К. Орджонікідзе. Статті й речи в двох томах, т. 1, М., 1956, стор. 4; ЦГІА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, од. зб. 1190, арк. 1, 1зв.

³ Там же, арк. 1.

⁴ Д. М. Шварц-Шварцман. Из революционного прошлого. «Вопросы истории КПСС», 1967, № 1, стор. 116.

мітет РСДРП делегує свого представника в РОК і відряджає одного з товаришів на допомогу агентів ОК. Ця резолюція була надрукована в центральному органі партії — газеті «Соціал-демократ» 1 вересня 1911 р., редакція якої закликала інші партійні організації негайно приступити до скликання партійної конференції.

Резолюцію киян опублікували також ліквідатори в першому номері свого «Листка Заграничного бюро Центрального Комітета» 8 вересня 1911 р., в якому писали, що, мовляв, київські більшовики введені в оману відносно справжніх цілей ОК і що вони мають ще змогу «виправити свою помилку»¹. Але сподівання ліквідаторів були марні. Кияни за пропозицією Г. К. Орджонікідзе виділили до складу РОК Я. Соколіна і доручили Д. М. Шварц-Шварцману з метою підготовки конференції відвідати Катеринослав, Каменське (Дніпродзержинськ) і Луганськ. У зв'язку з тим, що в комітеті переважали тоді меншовики-партійці, Соколін і Шварцман були їх представниками².

З Києва Г. К. Орджонікідзе від'їхав до Ростова-на-Дону, а потім на Кавказ³, а відправлений Київським Комітетом Шварцман 1 серпня 1911 р. прибув до Катеринослава, де нещодавно охранка розгромила партійну організацію⁴. Все ж Шварцману вдалося зв'язатися з членами організації, які не були заарештовані, і провести збори, що схвалили потребу створення РОК і доручили київському делегату Соколіну представляти в ній також Катеринославську організацію РСДРП⁵.

В. І. Ленін високо оцінив роботу більшовиків і меншовиків-партійців Київської та Катеринославської організацій, які одностайно висловилися за організацію РОК і скликання загальнопартійної конференції. Він підкреслив, що створення РОК було «справою організацій Київської, Катеринославської, Тифліської, Бакинської і Єкатеринбурзької, до яких скоро приєдналося ще 20 організацій»⁶.

Після створення Російської організаційної комісії (кінець вересня — початок жовтня 1911 р.) ліквідатори, троцькісти і примиренці активізували свої дії проти скликання конференції. Примиренці, які мали більшість в Закордонній організаційній комісії, вважали, що загальнопартійну конференцію можна провести тільки за участю голосівців, троцькістів та інших опортуністів, тобто тих, хто будь-що намагався ліквідувати партію. Вони не хотіли визнати Російську організаційну комісію як повноправний орган по скликанню конференції, затягували її фінансування, ігнорували діяльність Орджонікідзе, не давали йому для перегляду протоколи засідань ЗОК, на яких він був присутній, перекутили його доповідь про роботу в Росії по створенню РОК тощо⁷. У листі від 29 жовтня 1911 р. у Миколаївську організацію РСДРП Орджонікідзе писав з Парижа, що примиренці Організаційної комісії «перетворились прямо-таки в зрадників»⁸.

Складним було становище по підготовці, виборах і відправці делегатів на загальнопартійну конференцію в місцевих організаціях України. Ліквідатори, бундівці, «впередівці», троцькісти, примиренці всіляко намагалися зірвати скликання конференції, мали намір зібрати «свою»

¹ «Вопросы истории КПСС», 1967, № 1, стор. 117.

² Там же.

³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, од. зб. 1190, арк. 1; од. зб. 1087, арк. 9 зв; Г. К. Орджонікідзе. Статті й речи, т. 1, стор. 4.

⁴ ЦДІА УРСР, ф. 705, од. зб. 546, арк. 58; «Летопись революции», 1928, № 4, стор. 150.

⁵ «Социал-демократ», № 25, 8 (21) грудня 1911 р.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 17, стор. 464.

⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, од. зб. 1189, арк. 1—10.

⁸ «Красный архив», 1939, № 6 (97), стор. 109.

ліквідаторську конференцію. Під керівництвом Троцького вони з літа 1911 р. розпочали практичну підготовку такої конференції, об'їхали партійні організації Москви, Києва та деяких інших міст Росії. Так, у Києві побували один з війовничих ліквідаторів Ю. Ларін¹ і відомий одзвіст С. Вольський, про якого В. І. Ленін писав, що він «скавав» до Києва, до Москви, до Нижнього, «примирявся» з примиренцями і поїхав звідусіль, нічого не добившись»².

Швидко й самі ліквідатори зрозуміли, що їх намір приречений на провал. Про це, зокрема, писав Дан в листі Аксельроду, відмічаючи, що робітники до них «ставилися дуже холодно»³.

В. І. Ленін і Більшовицький центр закликали місцеві організації прискорити скликання загальнопартійної конференції. Більшовицька «Рабочая газета» в кінці вересня 1911 р. писала, що «ніколи так гостро не відчувалася потреба в загальнопартійному об'єднанні, у створенні керівних партійних центрів, які об'єднали б всю роботу, допомогли б відтворити організації в тім великім числі місць, де zostалися лише окремі с.-д. групки і розрізнені с.-д. одиночки»⁴.

У Київській організації РСДРП делегата було обрано 13 листопада на загальноміській конференції, в роботі якої взяли участь 12 представників (сім робітників і п'ять інтелігентів) партійних осередків і робітничих гуртків⁵. Конференція прийняла резолюцію, в якій схвалила дії Київського комітету по скликанню загальнопартійної конференції, вирішила підтримувати РОК і обрати делегата⁶. У зв'язку з тим, що на конференції були представлені в основному Міський район і Поділ, де ще великий вплив мали меншовики-партійці, а Заводський та Залізничний райони як оплоти більшовиків ще не були відновлені після чергових арештів⁷, таємним голосуванням від Київської організації делегатом на загальнопартійну конференцію було обрано меншовика-партійця Д. М. Шварц-Шварцмана⁸. Прийнявши таке рішення, Київська організація РСДРП рішуче стала на бік Російської організаційної комісії, створеної за ініціативою більшовиків. Г. К. Орджонікідзе в листі до киян 22 листопада 1911 р. писав: «Кияни з честю довели до кінця справу конференції»⁹.

Підготовка до участі у всеросійській конференції в Катеринославській організації РСДРП проходила в надзвичайно складних умовах. Це було викликано тим, що 1 серпня 1911 р. організація зазнала жорстокого розгрому. Особливо тяжкі репресії переніс Заводський район, що складався майже з одних робітників-більшовиків. Внаслідок цього у відновленій Катеринославській організації у вересні й жовтні 1911 р. більшість становили меншовики-партійці¹⁰, які, йдучи за Плехановим, схиляються до відмови від участі в конференції. Проти участі в ній виступили також місцеві бундівці, троцькісти, а також примиренська група Магідова і Реута, що виникла в цей час¹¹.

¹ «Пролетарская революция», 1941, № 1, стор. 152.

² В. І. Ленін. Твори, т. 17, стор. 298.

³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 451, оп. 3, од. зб. 21526, арк. 2.

⁴ «Красный архив», 1939, № 6, стор. 104.

⁵ «Літопис революції», 1926, № 6, стор. 11.

⁶ «Социал-демократ», № 25, 8 (21) грудня 1911 р.

⁷ «Рабочая газета» № 7, 22 грудня 1911 р., 4 січня 1912 р.

⁸ «Вопросы истории КПСС», 1967, № 1, стор. 118.

⁹ «Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1911 гг.». Збірник документів і матеріалів, Держполітвидав УРСР, К., 1959, стор. 99.

¹⁰ На Празькій конференції про Катеринославську організацію РСДРП В. І. Ленін записав: «Більшовиків близько 20, меншовиків близько 30, останні (нефракційні)». «Пролетарская революция», 1941, № 1, стор. 147.

¹¹ «Летопись революции», 1928, № 4, стор. 154.

Важке становище, що склалося в Катеринославській організації, дуже турбувало В. І. Леніна. Про це свідчать листи Н. К. Крупської в Катеринослав і Київ. Так, в листі Київському комітетові РСДРП в листопаді—грудні 1911 р. Н. К. Крупська прохала киян допомогти їй зв'язатися з Катеринославом, з «тов. Сьомой» (С. М. Семковим)¹, бо на відправлені нею листи немає відповіді, між тим в Катеринославі існують серйозні перешкоди для підготовки конференції, «в організацію входить багато бундівців, вони, звичайно, підтримують лінію Бунду»² на її зрив.

Перед катеринославськими більшовиками постало завдання подолати ці перешкоди і будь-що взяти участь в конференції. 27 листопада 1911 р. на допомогу більшовикам Катеринослава для виборів делегата на конференцію прибув київський більшовик «Олександр»³. На зборах колективу (тимчасового комітету) з'ясувалося, що за участь Катеринославської організації в конференції виступають одні тільки більшовики. Меншовики-партійці в своїй більшості були настроєні проти конференції, що мала зібратися без ліквідаторів та їх підсобників. Як зазначається в донесеннях катеринославської охоранки, меншовики-партійці вважали конференцію вузькофракційною і запевняли, що більшовики таємно хочуть, щоб на неї з'їхалося якомога більше делегатів. Це дозволить їм оголосити конференцію більшовицькою і показати «співчуття соціал-демократичних мас взагалі більшовицькій течії»⁴. Деякі члени колективу вагалися.

Після тривалої і гострої дискусії більшовики добилися згоди колективу на участь організації в загальнопартійній конференції. Проте в прийнятій резолюції все ж було сказано: «Нема ніяких гарантій, що конференція, яку кликає РОК, буде дійсно загальнопартійною»⁵. Вибори делегата колектив вирішив провести на загальноміській партійній конференції. Кандидатури делегатів обговорювалися на зборах осередків і гуртків організації⁶. Більшовики хотіли обрати делегатом С. М. Семкова, меншовики-партійці — спочатку Б. І. Магідова, а після його відмови — меншовика-плеханівця Я. Д. Зевіна⁷.

30 листопада 1911 р. відбулася загальноміська партійна конференція Катеринославської організації РСДРП, в роботі якої взяли участь 10 представників від осередків і гуртків (один делегат від 10 членів партії)⁸.

У зв'язку з тим, що на конференції були присутні представники однієї тільки міської організації, де більшість становили меншовики-пар-

¹ С. М. Семков — більшовик, один з організаторів, а потім слухачів ленінської партійної школи в Лонжюмо, після закінчення якої прибув до Катеринослава і став на чолі місцевих більшовиків. Див.: Н. К. Крупська. Спогади про Леніна, Держполітвидав УРСР, К., 1959, стор. 159.

² «Рабочее движение на Украине...» Збірник документів і матеріалів, К., 1959, стор. 102—103.

³ Особа «Олександра» не з'ясована. П. Варгатюк у брошурі «В роки реакції та нового революційного піднесення» (вип. 4, Дніпропетровське книжкове видавництво, 1959), на стор. 38 зазначає, що це був київський і катеринославський делегат РОК Я. Соколін. Проте останній, як відомо, був меншовиком-партійцем, тоді як в документах охоранки неодноразово указується, що «Олександр» був більшовиком. Див.: ЦДІА УРСР, ф. 705, од. зб. 549, арк. 32 зв.; од. зб. 546, арк. 101.

⁴ ЦДІА УРСР, ф. 705, од. зб. 546, арк. 102.

⁵ Там же, од. зб. 549, арк. 32 зв., 38 зв., 39 зв.

⁶ Там же, од. зб. 546, арк. 101 зв.

⁷ «Летопись революции», 1928, № 4, стор. 154; див. також цит. роботу П. Варгатюка, стор. 39.

⁸ «Пролетарская революция», 1941, № 1, стор. 48.

тійці, делегатом на загальнопартійну конференцію був обраний Я. Д. Зевін¹, який через декілька днів виїхав для участі в ній за кордон².

Після цього боротьба між більшовиками і меншовиками-партійцями в Катеринославській організації ще більше посилилась. Стало відомо, що, готуючись до обрання делегата, меншовики-плеханівці надіслали листи меншовикам Самари³, Ростова-на-Дону⁴ та деяких інших міст, щоб порадитися, чи посилати їм делегата на конференцію. В одержаних ними відповідях зазначалось, що конференція «безсумнівно більшовицька, а тому меншовикам належить утриматися від послання делегата»⁵. Прийшли ці відповіді вже після від'їзду Зевіна на конференцію, проте свій вплив на місцевих меншовиків-плеханівців вони справили, бо частина з них навіть після конференції не визнавала її загальнопартійного характеру. Цьому також сприяла шкідлива діяльність примиренців із Закордонної організаційної комісії, які розповсюджували «Відкритий лист в РОК», зводячи в ньому наклеп на більшовиків, Російську організаційну комісію та особисто Г. К. Орджонікідзе⁶. Цей лист, як повідомляла катеринославська охранка, «ходив по руках колективістів»⁷, тобто членів Катеринославського комітету, більшість з яких, як відомо, були меншовиками-партійцями.

Напередодні Празької партійної конференції катеринославські меншовики-плеханівці намагалися підкорити своєму впливові місцевих більшовиків. Тому більшовики на чолі з Семковим розгорнули діяльність за самовизначення в місцевій організації і завоювання на свій бік робітників, які не були під впливом меншовиків-плеханівців⁸. У середині грудня 1911 р. більшовики повністю оформилися в самостійну більшовицьку групу і повели цілеспрямовану боротьбу проти ліквідаторів, троцькістів та примиренців в особі місцевих меншовиків-плеханівців⁹.

Була виконана величезна робота по більшовизації заводських партійних осередків і гуртків, за викриття та ізоляцію ліквідаторів в легальних і професійних організаціях. Так, на зборах однієї з професійних груп Брянського заводу більшовики порушили питання про те, що ніяка робота в легальних організаціях не повинна розглядатися інакше, як з точки зору підкорення її завданням нелегальної партійної організації і партійного будівництва¹⁰. В результаті дійової агітації більшовиків із 17 членів групи, що були присутні на зборах, за більшовицьку пропози-

¹ Вибори делегата проходили таємним голосуванням, шляхом подачі записок, чого не було в організації раніше. Це було викликано тим, що охранка заарештувала кількох делегатів (наприклад, у Московській організації). В результаті таємного голосування провокатори і поліція довгий час не знали точно, хто ж обраний делегатом на конференцію — Зевін чи Магідов. Див.: ЦДІА УРСР, ф. 705, од. зб. 546, арк. 101 зв., 102, 126.

² На Празькій конференції Зевін, за виразом В. І. Леніна, «...тримався архісклочно...», вніс «протести» в душі Плеханова», але конференції не покинув». — В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 4. Після повернення з конференції продовжував виступати із запереченням загальнопартійного характеру Празької конференції. Проте, зрозумівши помилковість своєї позиції, через деякий час вступив до лав більшовицької партії. Був розстріляний англійськими інтервентами в 1918 р. в числі 26 бакинських комісарів. Див.: Н. К. Крупська. Спогади про Леніна, стор. 175.

³ ЦДІА УРСР, ф. 705, од. зб. 546, арк. 102.

⁴ Там же, арк. 110 зв.

⁵ Там же.

⁶ «Социал-Демократ», № 25, 8(21) грудня 1911 р.

⁷ ЦДІА УРСР, ф. 705, од. зб. 546, арк. 125 зв.

⁸ Там же.

⁹ П. Варгатюк. Цит. робота, стор. 40.

¹⁰ «Рабочее движение на Украине...», стор. 131—132.

цію голосували 14 чоловік. І це відбулося в групі, що за розрахунками ліквідаторів знаходилася під їх впливом¹.

Утворення Російської організаційної комісії, активна діяльність Г. К. Орджонікідзе, який залучав до відвідання нелегальних партійних організацій України (наприклад, Харкова, Луганська, Катеринослава та ін.) місцевих працівників і делегатів РОК і зв'язував місцеві організації з Більшовицьким центром, пожвавили їх роботу, сприяли успішній боротьбі з ліквідаторами, троцькістами та примиренцями.

Так, з Луганська повідомляли, що приїзд агента РОК і його доповідь про конференцію «...піднесли настрої. На зборах було 15—20 чоловік. До конференції поставились дуже співчутливо і шкодували, що не можуть послати делегата, бо ще немає трьох місяців, як існує організація. Вирішили посилено взятися за зміцнення організації»². Організація надіслала на ім'я конференції заяву, в якій говорилося, що вона повністю приєднується до її рішень.

У Миколаєві робота більшовиків особливо пожвавилася влітку 1911 року. Цьому значною мірою сприяла підготовка організації до участі у Всеросійській партійній конференції. В цей час в організації нараховувалося близько 60 членів партії. Центральна група соціал-демократів складалася з 10—12 чоловік³. Вона збиралася приблизно раз на тиждень⁴. В організації активно діяла група петербурзьких, московських і сормовських робітників, висланих сюди за революційну діяльність. Серед них був М. М. Швернік, який з початку 1911 р. очолював Миколаївську організацію.

З Миколаївською організацією підтримував тісний зв'язок Г. К. Орджонікідзе. Він закликав миколаївців поспішити з відправкою делегата, бо «справа не терпить зволікання»⁵.

У Миколаєві делегат на конференцію був обраний одностайно після того, як була заслухана доповідь агента РОК на спеціальних зборах загальноміського комітету (так званої ініціативної групи), до складу якого входило дев'ять представників від соціал-демократичних гуртків міста, а також соціал-демократи, що працювали в безпартійних робітничих організаціях. Делегатом було обрано робітника-більшовика Л. П. Серебрякова («Ярема»), який закінчив ленінську партійну школу в Лонжюмо⁶.

Інші промислові центри України своїх делегатів на конференцію не обирали. РОК посилала своїх уповноважених до Харкова і Одеси для організації тут виборів, але оформлених партійних організацій в цих містах на цей час ще не було⁷. Після численних арештів і розгромів Одеська організація переживала глибоку кризу. В кореспонденції з Одеси, опублікованій в «Соціал-демократе» 14 (1) вересня 1911 р., повідомлялося, що «партійної оформленої загальноміської групи немає. В міському районі збереглися декілька нелегальних професійних груп... Робиться знову ряд кроків по відновленню партійної організації. Ідейні ліквідатори є, але всі їх спроби перейти до організованого легалізму зустрічають відсіч з боку партійних робітничих елементів»⁸.

В. І. Ленін на Празькій конференції відносно Одеси записав, що «Катеринослав листувався з Одесою і дістав звістку, що там розпочата

¹ «Рабочее движение на Украине...», стор. 132.

² «Соціал-демократ», № 26, 25 квітня (8 травня) 1912 р.

³ «Рабочая газета», № 7, 22 грудня 1911 р. (4 січня 1912 р.).

⁴ «Исторический архив», 1957, № 1, стор. 7.

⁵ «Рабочее движение на Украине...», стор. 97.

⁶ «Исторический архив», 1957, № 1, стор. 7.

⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 37, оп. 1, од. зб. 1050, арк. 54.

⁸ «Соціал-демократ», № 23, 14 (1) вересня 1911 р.

робота і приступили до утворення організації. Це було в листопаді — грудні. У жовтні там *нічого не було*¹.

У Харкові поживавлення діяльності місцевих більшовиків почалося в кінці 1911 року. В цей час за дорученням Г. К. Орджонікідзе сюди приїздив член Київського комітету РСДРП², який детально ознайомив місцевих більшовиків з рішенням червневої наради членів ЦК РСДРП та з ходом підготовки загальнопартійної конференції³.

Таким чином, більшовики України у важкі роки партійної кризи самовіддано боролися за партію проти її ворогів. Вони провели значну роботу по відновленню і зміцненню місцевих нелегальних організацій, по скликанню VI Всеросійської (Празької) конференції, що виключила ліквідаторів із партії і зміцнила її на революційній марксистсько-ленінській основі.

¹ «Пролетарская революция», 1941, № 1, стор. 151.

² Особа цього посланця не встановлена. — П. С.

³ «Рабочее движение на Украине...», стор. 125.

ЛЕНІНСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО РАДИ ЯК ДЕРЖАВНУ ФОРМУ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ

В. І. Булах

З ім'ям В. І. Леніна нерозривно зв'язана вся сучасна історія. Ленінські ідеї справляли і тепер справляють величезний вплив на хід світового розвитку.

Історичний досвід Радянського Союзу і країн народної демократії довів правильність марксистсько-ленінського вчення про вирішальну роль народних мас у створенні нового політичного ладу, знищенні соціального і національного гніту, про соціалістичну державу — основне знаряддя перебудови суспільства. В Росії пролетарська революція відбулася під гаслом «Вся влада Радам!» В. І. Леніну належить заслуга відкриття Республіки Рад і Радянської влади як державної форми диктатури пролетаріату, що є вищим виразом демократії.

Ленінське вчення про Ради золотим фондом увійшло до скарбниці творчого марксизму. Дослідження спадщини В. І. Леніна в цій галузі було і залишається одним з актуальних завдань історичної науки.

Радянськими істориками, особливо в останні роки, чимало здійснено по висвітленню цієї проблеми¹. Автор даної статті ставив перед собою мету простежити вчення В. І. Леніна про Ради з початку їх виникнення і до перетворення в представницькі органи держави.

Радянська форма політичної організації суспільства — це результат революційної творчості народу в боротьбі за владу, спрямованого Комуністичною партією і її вождем Володимиром Іллічем Леніним.

У створенні Рад Комуністична партія враховувала багатий досвід боротьби робітничого класу інших країн, що передував російським революціям 1905 і 1917 рр., насамперед досвід Паризької комуни 1871 р. Закликаючи робітничий клас і селянство до рішучої сутички з царизмом, В. І. Ленін, партія вчили, що завоювати свободу можна тільки шляхом повалення самодержавства і переходу політичної влади до рук народу. Слід зазначити, що ідея широкого народного представництва, ідея робітничого депутата, народного депутата була висунута В. І. Леніним. У статті «До селянської бідноти», написаній весною 1903 р., В. І. Ленін роз'яснював робітникам і селянам, що їм «ніколи не позбутися поборів,

¹ Див.: Е. М. Бадиян. В. И. Ленин о Советах рабочих депутатов в первой русской революции. «Уч. зап. Харьковск. ун-та», т. 66; «Труды кафедры марксизма-ленинизма», т. 2, 1956, стор. 131—144; Н. С. Шнейвас. В. И. Ленин о Советах 1917 г. «Уч. зап. Ленинградск. ун-та», № 242, 1957, стор. 149—190; Т. П. Гайнулина. В. И. Ленин о Советах как политической форме диктатуры пролетариата. «Уч. зап. Горьковск. медицинского ин-та», вып. 6, 1958, стор. 3—10; И. С. Лобанов. В. И. Ленин об историческом значении Советов. «Сборник статей Всесоюзного заочного политехнического ин-та», вып. 25, М., 1960, стор. 19—31; И. И. Минц. Развитие взглядов Ленина на Советы (1905—апрель 1917 г.), «Вопросы истории КПСС», 1960, № 2, стор. 61—80; А. Г. Лашина. В. И. Ленин о Советах как государственной форме диктатуры пролетариата (октябрь 1917—1923 гг.). «Вопросы истории КПСС», 1961, № 3, стор. 40—58.

самодурства і наруги поліції та чиновників, поки немає в державі *виборного правління*, поки немає *народних зборів депутатів*»¹

Ленінська ідея народовладдя, широкого представництва трудящих в органах державного управління знайшла своє виявлення в програмі партії, прийнятій на II з'їзді РСДРП в 1903 р. В ній визначалося найближче політичне завдання — повалення царського самодержавства і зосередження всієї державної влади в руках представників народу, обраних самим народом на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування². III з'їзд РСДРП, що проходив весною 1905 р. в обстановці розгортання революції, висунув це завдання як завдання безпосередньої практики³.

Таким чином, В. І. Ленін, більшовики ще до революції 1905 р. несли в робітничі й селянські маси усвідомлення необхідності повалення царизму, зламу старої державної машини і переходу влади до рук народу.

Діяльність В. І. Леніна, більшовицької партії по політичному вихованню робітників і селян дала чудові наслідки, що виявилися в ході революції 1905 р. Сама революція також була великою школою політичного виховання мас. Вона залучила до активної боротьби проти царизму мільйони трудящих, які, як підкреслював В. І. Ленін, «наклали на весь хід революції відбиток *своїх* вимог, *своїх* спроб по-своєму збудувати нове суспільство, на місце руйнованого старого»⁴. Перша російська революція була справді народною, в ході її з'явилися Ради, породжені революційною творчістю трудящих мас. Вказуючи на народний характер походження Рад, В. І. Ленін писав: «Ці органи створювались виключно *революційними* верствами населення, вони створювались поза всякими законами і нормами цілком революційним шляхом, як продукт самої народної творчості, як прояв самодіяльності народу, що позбувся або позбувається старих поліцейських пут»⁵.

Початок руху широких мас за Ради поклав пролетаріат Росії. Першу спробу створити Раду робітничих депутатів у березні 1905 р. здійснили робітники Алапаєвського заводу на Уралі⁶. Під час революції 1905 р. в країні виникло 62 Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів⁷.

У вогні революції, в розпалі збройної боротьби В. І. Ленін прозорливо розкрив у Радах справжню їх суть як нових органів влади. Уже в роботі «Наші завдання і Рада робітничих депутатів», написаній на початку листопада 1905 р., він визначив Ради як органи повстання, як «за-родок *тимчасового революційного уряду*»⁸, що має здійснювати революційно-демократичну диктатуру робітників і селян. Через кілька днів у газеті «Новая жизнь» була надрукована стаття В. І. Леніна «Умираюче самодержавство і нові органи народної влади», в якій містився заклик: «Хай живуть нові органи влади народу! Хай живе єдиний, верховний і переможний орган народної влади!»⁹.

В. І. Ленін уже тоді визнавав необхідною боротьбу більшовиків за ідейне керівництво Радами. Партійним організаціям рекомендувалось не зливатися з Радами, а, зберігаючи свою самостійність, створювати

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 350.

² «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, К., 1954, стор. 39—40.

³ Там же, стор. 75.

⁴ В. І. Ленін Твори, т. 25, стор. 376.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 209.

⁶ Н. Н. Демочкин. Советы 1905 года — органы революционной власти. М., 1963, стор. 48.

⁷ «Вопросы истории КПСС», 1965, № 1, стор. 70.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 5.

⁹ Там же, стор. 50.

в них міцні партійні групи (фракції), щоб проводити через них пропаганду ідей марксизму¹. Організовані за ініціативою трудящих Ради перші кроки робили в основному під керівництвом більшовиків. За наявними відомостями про партійний склад 58 Рад, 47 з них знаходилися під впливом більшовиків, 10 — меншовиків і 1 — есерів². Більшовики визначали політичний курс більшості Рад, що було головною запорукою їх революційності.

Відмічаючи факти функціонування Рад як органів влади, В. І. Ленін говорив: «Деякі міста Росії переживали в ті дні період різних місцевих маленьких «республік», в яких урядова влада була усунена і Рада робітничих депутатів дійсно функціонувала як нова державна влада»³. Він указував, що революційні робітники і селяни виступили в 1905 р. на історичну арену як велика сила, що сама робітничо-селянська маса «застосовує владу, творить нове революційне право»⁴.

Трудящі на власному досвіді переконувалися в справжньому демократизмі нових органів революційної влади, бо це була «влада, відкрита для всіх, що робить все на очах у маси, доступна масі, що виходить безпосередньо від маси, прямий і безпосередній орган народної маси і її волі»⁵.

Виникнення Рад В. І. Ленін розумів, як «щось велике, нове і небувале в історії світової революції»⁶. Виступаючи на IV об'єднаному з'їзді РСДРП проти меншовицької позиції Плеханова, який заперечував необхідність завоювання народними масами Росії політичної влади, В. І. Ленін підкреслив велике значення Рад як революційної влади «не інтелігентів, не групи змовників, а робітників і селян», вказав на неминучість «піднесення, розвитку й успіху нових, ще рішучіших, ще більш зв'язаних із селянством і пролетаріатом органів революційної влади»⁷.

На основі глибокого вивчення досвіду революції 1905—1907 рр. В. І. Ленін довів, що Ради як зародки революційної влади обов'язково повинні перетворитися в повновладні органи державної влади. «Їх історичний розвиток повинен полягати не в схематичному продовженні місцевих рад робітничих депутатів до всеросійського робітничого з'їзду, а в перетворенні зародкових органів революційної влади (саме такими органами були ради робітничих депутатів) в центральні органи революційної влади, ... в революційний тимчасовий уряд»⁸.

У період реакції В. І. Ленін невтомно і наполегливо пропагував революційні традиції 1905 р., в тому числі створення Рад як нової форми влади. Він рішуче виступав проти спроб Мартова не визнавати Ради тимчасовим революційним урядом⁹, проти перекидання Троцьким ролі Рад як органів союзу пролетаріату і селянства¹⁰, проти зусиль кадетів звести наклеп на російську революцію і органи нової влади¹¹.

Розроблені В. І. Леніним в гострій боротьбі з меншовиками та іншими противниками положення про Ради стали чудовим ґрунтом для майбутнього відкриття в Радах найкращої політичної форми диктатури пролетаріату. «Спори про значення Рад тоді вже були зв'язані з питанням про диктатуру. Більшовики ще до жовтневої революції 1905-го року

¹ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 6—7.

² «Вопросы истории КПСС», 1965, № 1, стор. 70.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 229.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 212.

⁵ Там же, стор. 211.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 391.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 248.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 12, стор. 284—285.

⁹ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 318—321.

¹⁰ Див.: Там же, стор. 324—328.

¹¹ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 144—146.

поставили питання про диктатуру... Більшовики підкреслювали, що Ради робітничих депутатів *«фактично були зародками нової революційної влади»*¹.

Ленінські ідеї про Ради — органи революційної влади — глибоко проникли в свідомість пролетаріату. Восени 1915 р., коли в Росії знову назріла революційна ситуація, передові робітники запропонували створити не окремі Ради, а Всеросійський центр. В інформації виконавчої комісії Петербурзького комітету РСДРП(б) говорилося: «Прагнення робітників до організації таке велике, що ПК вирішив провадити агітацію за скликання робітничого парламенту в протипагу різним буржуазним організаціям. Представники фабрик і заводів, обрані на основі пропорціонального представництва в усіх містах, повинні скласти загально-російську Раду робітничих депутатів, де наші думають одержати більшість»².

Діяльність Петербурзького комітету більшовиків по організації, об'єднанню і політичному навчанню робітничого класу в роки першої світової війни одержала високу оцінку В. І. Леніна. В жовтні 1915 р. він написав статтю «Кілька тез», в якій містилися рекомендації з головних питань революційного руху, в тому числі зазначалося, що «Ради робітничих депутатів і т. п. установи треба розглядати, як органи повстання, як органи революційної влади»³.

Порівнюючи досвід Паризької комуни з досвідом перших Рад, В. І. Ленін прийшов до висновку про можливість перетворення Рад в державну форму диктатури пролетаріату. Цей свій висновок він сформулював у січні—лютому 1917 р. в роботі «Марксизм про державу»: «Заміна старої («готової») державної машини і парламентів Радами робітничих депутатів та їх довіреними особами. В цьому суть!»⁴. Цей висновок В. І. Леніна напередодні Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. мав не тільки важливе теоретичне, але й практичне значення.

З перших днів Лютневої революції трудящі почали створювати Ради. В Петрограді вибори до Рад на деяких підприємствах проходили вже 24 лютого 1917 р.⁵ В день повалення самодержавства 27 лютого ЦК РСДРП(б) опублікував маніфест «До всіх громадян Росії», що, як вказував В. І. Ленін, закликав «всіх робітників, селян і солдатів обирати делегатів до Ради робітничих депутатів»⁶. З перемогою революції Ради були організовані не тільки у великих промислових центрах, але й в повітових містах, робітничих селищах, військових частинах і т. п. Вже в березні 1917 р. в Росії, за неповними даними, існувало 600 Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів⁷.

У перших своїх відгуках про Лютневу революцію В. І. Ленін писав: «Робітники своїм класовим інстинктом зрозуміли, що в революційний час їм потрібна зовсім інша, не тільки звичайна організація, вони правильно стали на шлях, вказаний досвідом нашої революції 1905-го року і Паризької Комуни 1871-го року, вони створили *Раду робітничих депутатів*, вони почали розвивати, розширяти, зміцнювати її залученням солдатських депутатів і, безперечно, депутатів від сільських найманих робітників, а потім (в тій чи іншій формі) від усієї селянської бідноти»⁸.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 302.

² «Петроградский пролетариат и большевистская организация в годы империалистической войны. 1914—1917 гг.» Л., 1939, стор. 62.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 355.

⁴ Ленінський збірник XIV, стор. 315.

⁵ «Борьба классов», 1935, № 7—8, стор. 140.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 330.

⁷ «История СССР», 1967, № 1, стор. 6.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 299—300.

Створення Рад по всій Росії він вважав завданням «найпершої, найневідкладнішої ваги»¹.

Ради, що виникли внаслідок перемоги Лютневої революції, стали справді масовою організацією робітників і селян. Від їх діяльності багато в чому залежав подальший розвиток революції. Тому В. І. Ленін підкреслював, що Ради «стоять зараз в центрі всієї революції»². Вказуючи шлях від двовладдя до єдиновладдя трудящих, він висунув гасло «Вся влада Радам!», що стало основним тактичним гаслом партії більшовиків у боротьбі за маси, за владу.

У Квітневих тезах В. І. Ленін геніально обгрунтував ідею республіки Рад як найбільш доцільної в умовах нашої країни державної форми диктатури пролетаріату. «Не парламентарна республіка, — повернення до неї від Р.Р.Д. було б кроком назад, — а республіка Рад робітничих наймитських і селянських депутатів по всій країні, знизу доверху»³. Ця ідея В. І. Леніна була дальшим розвитком у нових умовах марксистського вчення про форми політичної організації суспільства. Вона дала партії і робітничому класу могутню зброю в боротьбі за перемогу соціалістичної революції, за перетворення Рад в органи державної влади.

Ідеї, викладені В. І. Леніном у Квітневих тезах, були далі розвинуті в рішеннях Квітневої партійної конференції, а також в нових його роботах, опублікованих в цей час. У них В. І. Ленін довів, що «вищого кращого від такого типу уряду, як Ради робітничих, наймитських, селянських і солдатських депутатів, людство не виробило і ми досі не знаємо»⁴, що Ради — це новий, «вищий тип демократичної держави»⁵ в порівнянні з буржуазною парламентарною республікою, і при цьому саме такий тип держави, при якому можна йти до соціалізму⁶.

Критикуючи Каменева та його прихильників, які не розуміли історичної ролі Рад, абстрактно міркували про соціалізм, заперечували реальні кроки до нього, В. І. Ленін радить в оцінці значення Рад виходити з таких положень: «Чи вищі вони за типом, ніж парламентарна республіка, чи корисніші вони для народу, чи демократичніші вони, чи зручніші вони для боротьби, напр., з безхліб'ям і т. д.»⁷. Він був глибоко переконаний, що Ради «швидше й краще проведуть самостійність мас народу в життя, ніж парламентарна республіка...», що вони «краще практичніше, вірніше вирішать, як можна зробити і які саме можна зробити кроки до соціалізму»⁸.

Дальше теоретичне обгрунтування республіки Рад як політичної форми диктатури пролетаріату В. І. Ленін здійснив у працях «Державна революція», «Чи вдержать більшовики державну владу?», а також в інших, де всебічно розкрито зміст робітничо-селянської республіки. Показано, що «Ради робітників і селян, це — новий тип держави, новий вищий тип демократії, це — форма диктатури пролетаріату, спосіб управління державою без буржуазії і проти буржуазії»⁹.

В. І. Ленін показав, що Ради є новий державний апарат, який дає по-перше, збройну силу робітників і селян, що незрівнянно могутніша за попередні; по-друге, цей апарат дає зв'язок з масами, з більшістю народу, настільки тісний, нерозривний, легко відновлюваний, що нічого по

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 300.

² В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 204.

³ Там же, стор. 5.

⁴ Там же, стор. 21.

⁵ Там же, стор. 46.

⁶ Там же, стор. 117, 206.

⁷ Там же, стор. 32.

⁸ Там же.

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 54.

дібного не було в старому державному апараті; по-третє, цей апарат в силу виборності й змінюваності свого складу з волі народу є найдемократичніший з усіх апаратів; по-четверте, він дає міцний зв'язок з найрізнішими професіями, полегшуючи тим самим різні реформи найглибшого характеру без бюрократії; по-п'яте, він дає форму організації авангарду — найбільш свідомої, найбільш енергійної, передової частини пригноблених класів, робітників і селян, тобто являє собою такий апарат, за допомогою якого авангард пригноблених класів може піднімати, виховувати, навчати й вести за собою всю величезну масу цих класів, яка досі стояла далеко від політичного життя; по-шосте, він дає змогу поєднувати парламентаризм з безпосередньою і прямою демократією, тобто сполучати в особі виборних представників народу і законодавчу функцію і виконання законів. У порівнянні з буржуазним парламентаризмом це був такий крок уперед в розвитку демократії, що здобував всесвітньоісторичне значення¹.

Таким чином, спрямовуючи революцію шляхом переможної боротьби за соціалізм, В. І. Ленін дав глибоку характеристику Радам як новій формі державної влади, в межах якої «могло відбутись економічне визволення праці»².

Слід підкреслити, що В. І. Ленін, більшовицька партія, розробляючи загальні принципи положення про Ради, не пропонували в той період їх конкретних організаційних схем. Життя ще не давало для цього потрібного матеріалу. В. І. Ленін, партія глибоко вірили в творчі сили революційних мас, вважали, що робітники і селяни, які створили Ради, зможуть у відповідності з історичними умовами, які переживала Росія, відшукати основні найдоцільніші обриси системи нової державної влади. Так воно й виявилось в дійсності. За існуючими даними, напередодні Жовтня в країні налічувалося 1429 Рад, з них 98 губернських і обласних (51 Рада робітничих і солдатських депутатів і 47 Рад селянських депутатів), 724 повітових і окружних (317 Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і 407 Рад селянських депутатів) і 593 міських та районних Ради. Із загальної кількості Рад 706 являли собою об'єднані Ради робітничих і солдатських депутатів, 235 — Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, 33 — Ради солдатських депутатів. Всі ці 974 Ради об'єднувались Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом Рад робітничих і солдатських депутатів. Останні 455 були селянськими Радами і об'єднувались ЦВК Рад селянських депутатів³.

Спираючись на Ради — масову політичну організацію трудящих, Комуністична партія на чолі з В. І. Леніном підняла найширші верстви робітників, селян і солдатів на боротьбу за встановлення диктатури пролетаріату, привела їх до перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Велика Жовтнева соціалістична революція встановила диктатуру пролетаріату, створила новий тип держави — Соціалістичну Республіку Рад. У відозві ІІ Всеросійського з'їзду Рад «Робітникам, солдатам і селянам!», написаній В. І. Леніним, зазначалося, що «вся влада на місцях переходить до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, які і повинні забезпечити справжній революційний порядок»⁴. На чолі першого в історії Росії уряду робітників і селян — Ради Народних Комісарів ІІ з'їзд Рад поставив вождя партії більшовиків, творця першої в світі соціалістичної держави Володимира Ілліча Леніна. Таким чином,

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 76—77.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 17, стор. 336.

³ Д. А. Чугаев. История создания и упрочения Советского государства, М., 1964, стор. 10.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 211.

ленінське вчення про Ради як державну форму диктатури пролетаріату було втілено в життя.

На початку 1918 р. В. І. Ленін сказав справді прозорливі слова: «Наша соціалістична республіка Рад буде стояти міцно, як факел міжнародного соціалізму і як приклад перед усіма трудящими масами»¹.

Цей приклад тепер наслідують мільйони трудящих у всьому світі. У своїй боротьбі вони широко використовують досвід першої соціалістичної держави.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 422.

В. І. ЛЕНІН І СТАНОВЛЕННЯ ТРАКТОРНОГО ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ

Л. Т. Васильченко

Визначною є роль В. І. Леніна в організації виробництва вітчизняних тракторів та сільськогосподарських машин. Проте в науковій літературі вона не дістала належного висвітлення. Цьому питанню присвячено тільки дві невеликі популярні статті, в яких, однак, зовсім не використано архівні матеріали¹.

Геніальність В. І. Леніна, який поєднував у собі глибоку мудрість теоретика з бурхливою діяльністю революціонера-практика, насамперед виявилась в його титанічній боротьбі за зміцнення союзу робітничого класу з трудовим селянством. Ще в 1919 р. В. І. Ленін писав: «...Ми можемо побудувати комунізм тільки в тому разі, коли селянство свідомо прийде до певного висновку. Ми можемо це зробити тільки в тому разі, коли ми ввійдемо в союз з селянами»². Забезпечення сільського господарства тракторами та сільськогосподарськими машинами зміцнювало змичку соціалістичного міста з селом, справляло величезний революційно-нізуючий вплив на селянські маси. «Перемогу соціалізму над капіталізмом, зміцнення соціалізму, — вказував В. І. Ленін, — можна вважати забезпеченими лише тоді, коли пролетарська державна влада... реорганізує всю промисловість на началах великого колективного виробництва і найновішої (на електрифікації всього господарства заснованої) технічної бази. Тільки це дасть можливість такої радикальної допомоги, технічної і соціальної, подаваної містом відсталому і розпорошеному селу, щоб ця допомога створила матеріальну основу для величезного підвищення продуктивності землеробської і взагалі сільськогосподарської праці, спонукаючи тим дрібних землеробів силою прикладу і зараді їх власної вигоди переходити до великого, колективного, машинного землеробства»³.

В. І. Ленін розробив програмовий кооперативний план, в якому сформулював наукові основи соціалістичного перетворення села і технічної реконструкції сільського господарства. За цим планом передбачалося на основі могутнього розвитку соціалістичної індустрії широко розгорнути тракторне та сільськогосподарське машинобудування. Партія завжди розглядала завдання піднесення промисловості тракторного та сільськогосподарського машинобудування не тільки як технічне, а і як важливе політичне питання. Виступаючи 23 березня 1919 р. на VIII з'їзді партії, В. І. Ленін говорив: «Якби ми могли дати завтра 100 тисяч першокласних тракторів, забезпечити їх бензином, забезпечити їх машиністами (ви прекрасно знаєте, що поки що це — фантазія), то середній

¹ В. И. Войда. У источников отечественного сельскохозяйственного машиностроения (о роли В. И. Ленина в развитии тракторного и сельскохозяйственного машиностроения). «Тракторы и сельхозмашины», 1967, № 5, стор. 47; В. И. Ленин о механизации социалистического хозяйства. «Техника в сельском хозяйстве», 1968, № 4, стор. 1—3.

² В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 113.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 134.

селянин сказав би: «Я за комунію» (тобто за комунізм)»¹. Надаючи величезного значення механізації сільськогосподарського виробництва, Комуністична партія на чолі з В. І. Леніним з перших днів існування Радянської держави вживає заходів до організації вітчизняного тракторобудування.

У важкі для нашої країни березневі дні 1918 р. В. І. Ленін викликав до Москви відомого російського винахідника Я. В. Маміна і дав йому завдання організувати в м. Марксі Саратовської області перший тракторний завод². Рада Народних Комісарів виділила 100 тисяч карбованців золотом для закупки устаткування за кордоном. Завод дістав назву «Возродження». Незабаром він випустив першу партію малогабаритних тракторів.

У 1918 р. на Петроградському заводі «Більшовик» (Обуховському) були виготовлені перші гусеничні трактори «Холт». У 1923 р. налагодив виробництво гусеничних тракторів марки «Комунар» Харківський паровозобудівний завод ім. Комінтерна.

19 вересня 1920 р. В. І. Ленін дав письмове розпорядження наркомові землеробства С. П. Середі підготувати декрет «Про єдине тракторне господарство Радянської Росії»³, а у квітні 1921 р. підписав декрет «Про сільськогосподарське машинобудування»⁴.

Цими важливими документами було покладено початок розвитку вітчизняного тракторного та сільськогосподарського машинобудування.

Декретом Ради Народних Комісарів сільськогосподарське машинобудування визнавалося справою надзвичайної державної ваги, і для її здійснення передбачалося вжити цілий ряд таких невідкладних заходів:

- визначити типаж і кількість сільськогосподарських машин;
- розробити генеральний план організації сільськогосподарського машинобудування за принципом масового виробництва та його спеціалізації;
- зосередити керівництво всім виробництвом сільськогосподарських машин і знарядь у «Головсільмаші», в тому числі електроплугів, тракторів та іншого сільськогосподарського інвентаря;
- встановити необхідну кількість підприємств, між якими розподілити виконання виробничої програми сільськогосподарського машинобудування;
- забезпечити сільськогосподарське машинобудування необхідною кількістю робітників та інженерно-технічних працівників;
- організувати підготовку кадрів кваліфікованих робітників та інженерно-технічних працівників з одночасним відкриттям Вищого інституту сільськогосподарського машинобудування та вищих технічних шкіл.

Основні роботи по випуску перших радянських тракторів зосередилися на заводі «Красный путиловец». На першотравневій демонстрації 1924 року по центральній площі Петрограда проїхав перший колісний трактор вітчизняної конструкції.

До 1929 р. цей завод випустив 5267 тракторів, а всього в СРСР їх було виготовлено 6171.

17 липня 1930 р. став до ладу Сталінградський тракторний завод ім. Дзержинського (СТЗ), а в жовтні 1931 р. було завершено будів-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 183.

² Газ. «Поволжская правда», 10 липня 1928 р.

³ «Экономическая газета», 16 квітня 1962 р., стор. 2.

⁴ «Тракторы и сельхозмашины», 1961, № 5, стор. 1.

ництво велетня вітчизняного тракторобудування — Харківського тракторного заводу.

Розвиток тракторобудування був такий інтенсивний, що вже до кінця 30-х років ленінська мрія про 100 тисяч тракторів стала дійсністю. До 1940 р. колгоспно-радгоспні лани борознила не одна сотня тисяч тракторів. На цей час СРСР по виробництву тракторів і комбайнів вийшов на перше місце в Європі і на друге місце у світі після США.

Ленінський декрет знайшов своє втілення і на Україні. Тут на спеціально відібраних передових у технічному відношенні підприємствах були сконцентровані всі технічні й матеріальні ресурси, що здійснювалося внаслідок ліквідації дрібних і кустарних підприємств. У 1922 р. із 117 підприємств республіканського сільгоспмашинобудування було відібрано 36, а в 1925 р. їх залишилося тільки 30¹.

Спеціалізація заводів і скорочення кількості марок машин проводилися одночасно з концентрацією виробництва. Колишній Запорізький завод «Комунар» спеціалізувався на випуску зернозбиральних машин, Одеський ім. Жовтневої революції (колишній Гена) — ґрунтообробних машин, Херсонський ім. Г. І. Петровського (колишній Гуревича) — локомотивів, двигунів, а тепер силосозбиральних комбайнів та зрошувальної техніки, Кіровоградський «Червона зірка» (колишній Ельворті) — посівних машин, Харківський «Серп і молот» (колишній Гельферіх-Саде) — двигунів для тракторів та самохідних комбайнів тощо.

«Укрсільгоспмаш», який зосередив керівництво тракторним і сільськогосподарським машинобудуванням в республіці, у 1928 р. скоротив кількість марок машин до 94 замість 867, що випускалися раніше².

Завдяки невтомному піклуванню Комуністичної партії багато з названих заводів стали провідними підприємствами країни в даній галузі.

До 1930 року Кіровоградський завод «Червона зірка» виробив стільки сільськогосподарських машин, скільки їх випустили (у зіставних цінах) всі 117 заводів дореволюційної України³, а в 1936 р. перевищив суму виробництва 1913 р. всіх заводів царської Росії, разом узятих, у цій галузі промисловості⁴.

У 1941 р. обсяг випущеної товарної продукції в 42 рази перевищив рівень виробництва колишнього заводу Ельворті в 1913 році⁵.

Підвищення продуктивності сільськогосподарської праці В. І. Ленін безпосередньо пов'язував з механізацією та електрифікацією сільського господарства і вже тоді накреслив перспективи розв'язання цього завдання⁶. У лютому 1920 р., обговорюючи основні положення плану ГОЕЛРО з Г. М. Кржижановським, В. І. Ленін підкреслив, що в плані поряд з електрифікацією економіки Росії в цілому мають бути безпосередньо включені питання електрифікації села і максимального використання електроенергії на оранці⁷.

У 1920 р. В. І. Ленін подав пропозицію про створення електроплуга на розгляд Петроградської Ради депутатів трудящих. Цього ж року при Петроградській Раді було створено комісію «Електроплуг» по ви-

¹ Советское сельскохозяйственное машиностроение. М., 1933, стор. 13.

² Статистический справочник за 1932 г., стор. 150.

³ История коллективизации сельского хозяйства Украинской ССР. Сб. документов и материалов, т. II, К., 1965, стор. 517.

⁴ ЦДАНГ СРСР, ф. 7962, оп. 1, спр. 30, 1936, арк. 18.

⁵ Там же, стр. 184, 1941, арк. 1; ЦДАНГ СРСР, ф. 8492, оп. 1, спр. 162, арк. 3; 1940, арк. 3; там же, спр. 184, 1941, арк. 1.

⁶ История коллективизации сельского хозяйства Украинской ССР, стор. 517.

⁷ Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР (далі — ЦДАЖР СРСР), ф. 5208, оп. 1, спр. 1, арк. 67.

готовленню електроорних знарядь¹. Комісія була зобов'язана розробити умови розміщення замовлень на виробництво цих знарядь. Оскільки промисловість Петрограда повністю розв'язати це завдання не могла, комісія запросила дозволу у Ради Народних Комісарів додатково розмістити замовлення на виготовлення електроплугів на заводах Москви і Брянська.

В. І. Ленін уважно контролював виконання цих замовлень, вимагав постійного щоденного зв'язку з заводоуправліннями та завкомами заводів, строго передписуючи докласти максимум зусиль для безумовного виконання замовлення.

Спочатку передбачалося виготовити 22 орних знаряддя не пізніше 1 квітня 1921 року².

В. І. Ленін доручає керуючому справами Раднаркому Н. П. Горбунову встановити постійний контроль за виконанням замовлень і мобілізувати всі зусилля на ліквідацію наявних труднощів³.

12 січня 1921 р. Рада Праці та Оборони, засідання якої проходило під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна, записала: «Визнати роботи по виготовленню електроорних знарядь ударно бойовими і військово-терміновими»⁴. У листопаді 1921 р. Рада Праці та Оборони ухвалила постанову, в якій зобов'язала партійні й радянські органи уважно вивчати досвід роботи по виробництву електроплугів, щоб внести відповідні корективи в їх конструкцію, а також врахувати максимальну раціональність і економію матеріальних коштів при виконанні замовлень, а робітників, що брали участь у виготовленні першої партії електроплугів, представити до нагороди⁵.

10 листопада 1921 р. у записці Н. П. Горбунову В. І. Ленін писав, що робітники і службовці Брянського заводу виготовили 7 електроплугів. До 1 січня 1922 р. виготовлять 20. Труднощі при цьому були неймовірно великі. Тому необхідно особливо винагородити до 70 чоловік робітників і службовців. Це засвідчує директор Брянського заводу тов. Желтов. Прошу поставити завтра питання в Раді Праці та Оборони, обговоривши разом з тов. Желтовим види винагороди (орден трудового прапора, грошова чи натуральна)⁶.

31 грудня 1920 р. з ініціативи В. І. Леніна скликається спеціальна нарада при Раді Народних Комісарів з питання про виконання замовлень на електроплуги. Було загострено увагу на ліквідації причин, що гальмують виконання замовлень. За порадою В. І. Леніна у протоколі було записано: «...Запропонувати Головному управлінню за безпечити заводи, зайняті виконанням замовлення Наркомзему на 22 агрегати електроорних знарядь, потрібною робочою силою»⁷.

Наголошуючи на безумовному виконанні урядових завдань, РНК ухвалила: «Зобов'язати ВРНГ і Петроградську Раду Народного Господарства виконати їх будь-що до 1 квітня, хоча б за рахунок інших робіт»⁸.

31 грудня 1920 р. В. І. Ленін надіслав підприємствам, що виготовляли електроплуги, телеграму такого змісту: «Пропоную докласти всі зусилля, щоб замовлення Наркомзему на 22 електроорних знаряддя та їх частини було виконано не пізніше 1 квітня 1921 року. Про стан робіт

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 7621, оп. 1, спр. 12, арк. 3.

² Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 2, оп. 1, од. зб. 16743, арк. 1.

³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 2, оп. 1, од. зб. 16662, арк. 1.

⁴ Там же, од. зб. 16843, арк. 1.

⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 19, оп. 3, од. зб. 272, арк. 95.

⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 2, оп. 1, од. зб. 21863, арк. 3.

⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 5, опр. 994, арк. 70.

⁸ Там же, арк. 71.

по виконанню замовлення телеграфуйте щотижня на адресу Раднаркому, Горбунову. Голова Раднаркому Ленін»¹. 12 січня 1921 р. Рада Праці та Оборони прийняла постанову про прискорене виробництво електроплугів: «Забронювати для цього замовлення всі необхідні матеріали, устаткування і паливо..., а також виділити потрібну кількість матеріалів і палива з відповідних складів, доручивши ВРНГ, Петроградській Раді Народного Господарства і Головному виконання цього»².

На підприємствах, які повинні були виконувати почесне замовлення В. І. Леніна, з кожним днем зростало творче піднесення. В адресованому Раднаркому листі петроградських робітників заводу «Електросила» від 13 січня 1921 р. повідомлялося про хід виконання замовлення на електроплуги: «Перші відомості наводимо більш докладно у листі, подальші повідомлення подаватимуться телеграфно. До 1 квітня ц. р. завод має виготовити:

- а) 20 електродвигунів по 20 кінських сил;
- б) 20 пускових реостатів;
- в) 20 масляних вмикачів;
- г) 20 масляних перемикачів;
- д) 20 трансформаторів...»³.

Керуючий справами Раднаркому направив відділові металу РНГ 26 січня 1921 р. листа про хід виконання замовлення на електроплуги металічним заводом: «Прошу терміново повідомити для доповіді товаришу Леніну, чи знаєте Ви про катастрофічний стан замовлення Наркомзему на електроорні знаряддя на петроградському металічному заводі і якщо знаєте, то яких Ви вживаєте заходів до виконання постанови Ради Праці та Оборони про те, щоб це замовлення будь-що було виконано повністю до 1 квітня 1921 року»⁴.

У постанові Ради Праці та Оборони від 28 січня 1921 р. підкреслювалося: «З метою заохочування і сприяння виконанню цього завдання 1750 робітників, зайнятих цією роботою і влаштуванням повітряної мережі для електрооранки, підлягають натуральному преміюванню на таких підставах: а) на кожного робітника встановлюється максимальний місячний пайок за умови виконання замовлення у вищевказаний строк: борошна — 3 фунти, цукру — 2 фунти, риби — 6 фунтів, масла — 2 фунти, чаю — $\frac{1}{8}$ фунта, солі 4 фунти, гасу — 6 фунтів»⁵.

Здійснюючи постійний контроль за роботою підприємств, що виконували замовлення В. І. Леніна, Рада Праці та Оборони 4 лютого 1921 р. на своєму засіданні ухвалила: «Розширити виробництво електроорних знарядь за рахунок програми Морського відомства, вживши заходів до того, щоб надалі електроплуги вироблялися не за рахунок виробництва мін, а за рахунок суднобудування»⁶. Через кілька днів, 18 лютого 1921 р., на черговому засіданні Рада Праці та Оборони, слухаючи питання про виготовлення електроплугів на Брянському заводі, вирішила: «Запропонувати промвоєнradі Республіки обмежитися на Брянському заводі ремонтом бронепоездів, припинити побудову нових. Звільнену робочу силу, технічні засоби і паливо використати для пуску плужного цеху, який повністю підготувати до виконання замовлень головсільмашу, зокрема, надзвичайної комісії «Електроплуг»⁷.

¹ Див. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 52, стор. 37.

² Там же, од. зб. 16843, арк. 4.

³ ЦДАЖВ СРСР, ф. 130, оп. 5, спр. 993, арк. 23.

⁴ Там же, спр. 994, арк. 66.

⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 2, од. зб. 16981, арк. 1.

⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 82, оп. 1, од. зб. 1705, арк. 5.

⁷ Там же.

Щоб посилити контроль за виробництвом електроорних знарядь 7 травня 1921 р. В. І. Ленін підписав спеціальний мандат, на підставі якого представникові Головного управління сільськогосподарського машинобудування дозволялося:

«1. Вільно входити до всіх урядових установ, заводів, складів, майстерень тощо.

2. Вимагати і одержувати необхідні йому відомості, що стосуються справи виготовлення електроплугів.

3. Вживати термінових заходів до прискорення виробництва електроорних знарядь на всіх заводах.

4. У випадку вбачення упущень, повільності у виробництві та інших невинновостей винних осіб притягати до кримінальної та матеріальної відповідальності...»¹.

Справа, розпочата В. І. Леніним у 1920 р. підписанням декрету «Про сільськогосподарське машинобудування», сьогодні набула характеру загальнонародного руху. В сучасному технічному прогресі втілено ленінські ідеї переведення сільськогосподарського виробництва на базу найновішої техніки. Перші плуги, за будівництвом яких так уважно стежив В. І. Ленін, стали попередниками найдосконаліших в світі тракторів та сільськогосподарських машин, що забезпечують процес комплексної механізації сільськогосподарського виробництва в нашій країні.

«Машини у величезній мірі підвищують продуктивність праці в землеробстві, яке до сучасної епохи залишалося майже зовсім осторонь ходу суспільного розвитку»².

Тракторо- і комбайнобудування в нашій країні народилося за роки Радянської влади. За цей період виробництво сільськогосподарських машин у порівнянні з 1918 роком зросло більш як у 50 раз. СРСР упевнено вийшов на перше місце в світі по виробництву тракторів і сільгоспмашин. У нашій країні створено найбільші в світі підприємства тракторного і сільськогосподарського машинобудування, які випускають машини, що максимально використовуються у великому соціалістичному землеробстві.

Ідеї В. І. Леніна щодо місця і ролі техніки в розвитку суспільства відкрили перспективу цілеспрямованої науково-технічної творчості в нашій країні, забезпечили успішний розвиток техніки і створення матеріально-технічної бази соціалізму і комунізму.

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 2, оп. 1, од. зб. 18593, арк. 3.

² В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 190—191.

В. І. ЛЕНІН ПРО ПРОБЛЕМИ ВІНАХІДНИЦЬКОГО РУХУ ЯК ВИЯВЛЕННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ТА ІНІЦІАТИВИ МАС

Р. Г. Руденко

Серед проблем, розроблених В. І. Леніним з теорії про активну творчу роль трудящих при соціалізмі, важливе місце посідає проблема винахідництва та раціоналізаторства, що сприяє створенню матеріально-технічної бази нового суспільного ладу.

Визначаючи ставлення В. І. Леніна до загальних проблем техніко-економічного і соціального прогресу Росії, видатний революціонер і вчений Г. М. Кржижановський писав: «...Один і той же геніальний розум і та ж сама міцна рука направляли й кермо соціальної революції, й гігантський трактор нової техніки, в своїй нероздільній єдності покликані створити нове, світле, братське життя»¹.

Автор даної статті не претендує на вичерпне висвітлення ленінського підходу до проблем розвитку технічної творчості трудящих в умовах соціалістичного будівництва, в ній розглядаються лише деякі питання цієї теми.

Першоджерелом для розкриття теми є Повна збірка творів В. І. Леніна, до якої включено значну кількість раніше не опублікованих ленінських документів.

У творах В. І. Леніна глибоко обгрунтовано об'єктивні та суб'єктивні фактори зростання творчої активності й ініціативи мас. У них є цілий ряд важливих положень з питань винахідницького руху як одного з результативних напрямків творчості мас при соціалізмі. Особливу цінність з цього погляду становлять листи В. І. Леніна періоду 1919—1923 років. Велике значення для вивчення даного питання мають також спогади про В. І. Леніна².

Розробляючи план соціалістичного будівництва, В. І. Ленін глибоко вірив у творчі сили народу, постійно підкреслював важливість залучення трудящих до розв'язання державних, народногосподарських і виробничих справ, «де вони можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело і які капіталізм м'яв, давив, душив тисячами і мільйонами»³.

Втягнення нових соціальних груп в активну творчу діяльність В. І. Ленін назвав «якісною стороною закону зростання ролі народних мас в умовах соціалізму»⁴. У багатьох своїх статтях і виступах він неодноразово підкреслював, що саме Жовтнева революція, проводячи глибокі зміни в економічній сфері, дає широкий розмах народній твор-

¹ Г. М. Кржижановский. Избранное. Госполитиздат, М., 1957, стор. 510. Переклад наш. — Р. Р.

² В. І. Ленин во главе великого строительства. Сб. воспоминаний о деятельности В. И. Ленина на хозяйственном фронте. Госполитиздат, М., 1960; В. Д. Бонч-Бруевич. Воспоминания о Ленине. Изд-во «Наука», М., 1965; К. Цеткин. Воспоминания о Ленине. Госполитиздат, М., 1955 та ін.

³ В. І. Ленин. Твори, т. 26, стор. 363.

⁴ Див. К. Цеткин. Воспоминания о Ленине, стор. 67—68.

чості і викликає гігантську трудову енергію. Суспільна власність є економічною основою розвитку творчої активності мас. Соціалістичні виробничі відносини породжують нові стосунки між людьми. «Широке, справді масове створення можливості проявляти підприємливість, змагання, сміливий почин з'являється тільки тепер»¹, адже кожному робітникові й селянинові Радянська влада надала однакові можливості для творчої праці.

В. І. Ленін закликав робітників і селян сміливо братися за нову для них справу управління державою, вчитися управляти. Роз'яснюючи, що соціалістична демократія, на відміну від буржуазної, охоплює не тільки галузь політики, а й господарське і культурне будівництво, він зазначав: «Організаційних талантів у селянстві й робітничому класі багато, і ці таланти тільки-тільки починають... братися самостійно до будівництва соціалістичного суспільства»².

Отже, залучення мас до активної діяльності здійснювалося в двох основних напрямках: участі їх в державному управлінні і в організації суспільного виробництва. У становленні конкретних форм управління виробництвом важливу роль відіграв обґрунтований В. І. Леніном принцип демократичного централізму. У роботах «Чергові завдання Радянської влади», «Великий почин», виступах на з'їздах партії, в останніх статтях, промовах, листах В. І. Ленін показав, що саме боротьба за підвищення продуктивності праці складає основний зміст творчої трудової участі мас в соціалістичному будівництві.

Там, де панує експлуатація, нерівність, безробіття, немає умов для виявлення трудової активності та ініціативи. При соціалізмі ж усвідомлення трудящими того, що вони працюють не на експлуататорів, а на себе, на суспільство, викликає трудовий ентузіазм, новаторство, ініціативу³.

Чудову форму розвитку творчого почину і активності мас В. І. Ленін відкрив у соціалістичному змаганні, що впливає з самої природи нового суспільного ладу. Вказавши на конкретні умови організації змагання, сформулювавши його основні принципи, підкресливши радикальну відмінність соціалістичного змагання від капіталістичної конкуренції, В. І. Ленін довів, що «соціалізм... вперше створює можливість застосувати його дійсно *широко*, дійсно в *масовому* розмірі»⁴.

Виконуючи вказівки В. І. Леніна, реалізуючи ленінські принципи організації змагання, партія домоглася бурхливого його зростання, становлення і розвитку комуністичних форм праці. У нашій країні тепер майже 35 млн. працівників промисловості, транспорту, сільського господарства беруть участь у русі за комуністичну працю, а в цілому учасників змагання вдвічі більше. На сучасному етапі соціалістичне змагання має нові риси і якісні зміни, набуває більш ділового, предметного характеру.

В. І. Ленін вчив комуністів вміти визначати найбільш цінне в ініціативі трудящих, знаходити паростки нового в їх творчій діяльності, «найуважніше ставитись до них»⁵.

Діалектична взаємодія творчого почину «знизу», що виходить з самої товщі народних мас, з ініціативою партії забезпечує могутнє зростання активності трудящих.

Практика соціалістичного будівництва створила великі можливості для виявлення творчої ініціативи, відкрила широкий простір для актив-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 364.

² Там же, стор. 365.

³ Див. там же, стор. 364.

⁴ Там же, стор. 363.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 40, стор. 19.

ної участі трудящих в технічному вдосконаленні виробництва через раціоналізацію та винахідництво. В. І. Ленін писав: «Раніше весь людський розум, весь його геній творив тільки для того, щоб дати одним всі блага техніки й культури, а інших позбавити найнеобхіднішого — освіти й розвитку. А тепер всі чудеса техніки, всі здобутки культури стануть загальнонародним добром»¹.

На початку соціалістичного будівництва новаторський рух базувався безпосередньо на ентузіазмі передових робітників, на моральних стимулах і революційному пафосі. Це був час, коли робились тільки перші кроки на шляху до соціалізму в умовах напівкустарної технічної бази, господарської розрухи і багатоукладної економіки. Існували ще експлуататорські класи, точилась гостра класова боротьба. «Робітники і селяни, — за визначенням В. І. Леніна, — ще «ніяковіють», ще не освоїлися з тим, що вони — тепер *пануючий* клас, ще не досить рішучі»².

Дуже низьким був культурно-технічний рівень більшості робітників. Нові трудові навички складались і зміцнювались в боротьбі з старими поглядами.

В. І. Ленін, незважаючи на всі ці труднощі, був глибоко переконаний в тому, що розкріпачення народу, залучення його до політичної і господарської діяльності позначиться на розвитку винахідницьких здібностей трудящих. Справді, «Раднарком ще в Петрограді, в перші місяці революції, був завалений пропозиціями різних нових проєктів, нових винаходів і всяких пристроїв, — пригадував керуючий справами РНК РРФСР В. Д. Бонч-Бруєвич. — Доповідаючи про всі ці заявки Володимиру Іллічу, я одержував від нього незмінні розпорядження ставитись до всіх цих пропозицій якнайуважливіше»³.

Раціоналізаторсько-винахідницька творчість закріплювалася в певних організаційних формах. У січні 1918 р. з ініціативи В. І. Леніна був створений Комітет у справах винаходів та вдосконалень. Очолив його за пропозицією В. І. Леніна член ЦК РКП(б) висококваліфікований інженер Ф. В. Ленгнік. Безпосередню участь в керівництві винахідницькою роботою брали Ф. Е. Дзержинський, В. В. Куйбишев, Г. К. Орджонікідзе, Г. М. Кржижановський, М. І. Калінін, Н. К. Крупська, М. І. Ульянова, Е. І. Квірінг, А. В. Луначарський, В. Я. Чубар, Я. Є. Рудзутак, Г. І. Петровський, Н. П. Горбунов.

У 1919 р. В. І. Ленін підписав декрет «Про винаходи», опублікований 4 липня 1919 р. в газеті «Известия». «Всякий винахід, визнаний корисним Комітетом у справах винаходів, — говорилося в першому параграфі ленінського декрету, — може бути за постановою Президії ВРНГ оголошений власністю РРФС республіки»⁴. Декрет «Про винаходи» визначав правові норми в цій галузі творчої діяльності трудящих. Згідно з декретом скасовувались всі раніше видані закони і положення про привілеї на винаходи і встановлювались нові форми, що відповідали принципам і нормам соціалізму.

Прийнятий декрет регулював справу винахідництва в країні, встановлював необхідність реєстрації заявок на винаходи в Комітеті у справах винаходів при Науково-технічному відділі ВРНГ. Декрет регламентував норми відносин винахідників і держави, що повинна була піклуватися про винаходи. Декретом визначалися основні функції Комітету як спеціального органу по винахідництву. Декрет також передбачав необхідність точного визначення автора чи авторського колективу винахід-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 430.

² Там же, стор. 366.

³ В. Д. Бонч-Бруєвич. Воспоминания о Ленине, стор. 236.

⁴ Див. «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам». Сб. документов, т. 1, М., 1957, стор. 136.

ників, їх права на матеріальну винагороду, закріплення за винахідником авторського права на винахід (видачу авторського свідоцтва), оголошення винаходів власністю Радянської республіки¹.

«Новий закон про винаходи, виданий 4 липня 1919 р., — підкреслювалось у звіті Комітету в справах винаходів від 1 листопада 1920 р., — широко розкрив двері для різних діячів технічної творчості»². Значення декрету полягає в тому, що він рекомендував практичні заходи в організації і розвитку винахідництва, подоланні стихійності й перетворенні його в справді масовий рух. «Об'єднання всієї технічної творчості за новим законом про винаходи в Комітеті і колективна оцінка державним органом корисних винаходів, — говорилося в звіті, — вже за цей рік роботи оціночної комісії комітету дає позитивні наслідки: спочатку обережно, а потім все сміливіше і впевненіше винахідники несуть свої роботи в Комітет для проведення їх в життя і робота по відбору корисних винаходів вже тепер провіщає широкі горизонти»...³.

В. І. Ленін, не обмежившись одним тільки підписанням декрету, піклувався про зростання винахідництва, про вдосконалення організаційних форм керівництва ним на місцях. Виявленням цього було створення спеціальних органів у республіках і краях. Так, у 1919 р. при Промбюро України було організовано бюро винахідників. Колишній завідувачий республіканським бюро по винахідництву інженер І. Ф. Богданов повідомляв у «Робітничій газеті» про такий цікавий факт: винахідник Чейко з Криму, який розробив тоді теоретично нову технологію визначення родовищ залізної руди, був запрошений до Москви особисто В. І. Леніним⁴. На початку січня 1922 р. Уккрандгосп одержав телеграму за підписом керуючого справами Раднаркому М. П. Горбунова з проханням телеграфувати, коли приїде Чейко⁵. Як пригадує І. Ф. Богданов, «незабаром я одержав від тов. Чейка листа, в якому він писав, що Володимир Іллєч доручив одному із академіків поставити відповідні досліді і зробити висновок»⁶.

В. І. Ленін звернувся в листопаді 1920 р. до Комітету в справах винаходів з проханням відповісти на ряд запитань і одержав детальну відповідь 20 листопада (записка завідуючого Комітетом військового інженера В. А. Петрова В. І. Леніну датована 19 листопада 1920 року)⁷. У «Записці» наводились дані про кількість розглянутих заявок, про винаходи, рекомендовані для впровадження у виробництво, характеризувався порядок розгляду кожної заявки на винахід.

Поставлені у згаданому вище листі В. І. Леніна до Комітету в справах винаходів важливі питання відтворювали провідні напрями винахідницького руху, і їх можна розцінювати як завдання по дальшому вдосконаленню діяльності цього органу. В. І. Ленін прагнув з'ясувати порядок проходження пропозицій з диференціацією по кожному винаходу окремо та співвідношення розглянутих і нерозглянутих заявок. В. І. Ленін виділив спеціальним питанням тему про пропорційну залежність між схваленими і реалізованими пропозиціями, зосередивши на цьому увагу працівників Бюро винаходів. Його цікавив ступінь активності, чіткості та оперативності в роботі відділу винаходів,

¹ Див. «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам». Сб. документов, т. 1. М., 1957, стор. 136, 139.

² Ж. «Советские архивы», 1967, № 4, стор. 27.

³ Там же.

⁴ «Робітнича газета», 7 квітня 1959 р.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 2, од. зб. 235, арк. 242. В цьому архіві зберігається оригінал телеграми тов. Горбунова головам Уккрандгоспу і Раднаркому УРСР.

⁶ «Робітнича газета», 7 квітня 1959 р.

⁷ Див. ж. «Советские архивы», 1967, № 4, стор. 21.

його зв'язок з місцевими органами і з самими винахідниками. В. І. Ленін також порушив питання про необхідність планування і координації винахідницької діяльності в країні; він запропонував навести порядок в такій важливій справі, як облік, розгляд і використання винаходів.

Розвиток винахідницького руху В. І. Ленін розглядав з точки зору прискорення технічного прогресу. Незважаючи на величезну зайнятість державною роботою, він завжди тримав у центрі уваги найважливіші науково-технічні питання. Відомо, що основне значення в галузі технічного прогресу він надавав електрифікації. Як відзначали сучасники В. І. Леніна, «до гасла електрифікації Володимир Ілліч підходить також через винахідника»¹. «З величезною увагою ставився він до різних винаходів, — пригадує М. П. Горбунов, — захоплювався багатьма з них, особливо коли застосування їх, здавалось, могло дати безпосередню користь, і вдавався в жаль, коли після детального з'ясування інколи досить захоплюючий і привабливий винахід був побудований на невірних розрахунках»².

Надаючи великого значення радіовинаходам, В. І. Ленін у грудні 1918 р. затвердив «Положення» про Нижньогородську радіолaboratorію. У цьому документі Нижньогородська радіолaboratorія названа «першим етапом в організації в Росії державного соціалістичного радіотехнічного інституту, кінцевою метою якого є об'єднання в собі і навколо себе як організуючого центру» всіх науково-технічних сил Росії, що працюють в галузі радіосправи. В. І. Ленін постійно стежив за діяльністю лабораторії, всіляко допомагав їй вченим. 26 січня 1921 р. він склав М. П. Горбунову записку, в якій просив: 1) стежити спеціально за роботою винахідника Бонч-Бруєвича, викликаючи Острякова і зв'язуючись по телефону з Нижнім, 2) провести доданий проект декрету швидко через Малу раду. Якщо не буде досягнуто найближчим часом одностайності, обов'язково приготувати РНК на вівторок, 3) повідомляти мені двічі на місяць про хід робіт³.

22 травня 1922 р. В. І. Ленін надіслав членам Політбюро ЦК РКП(б) пропозицію про розвиток радіотехніки з додатком двох доповідей — професора Осадного про радіотелеграфний і телефонний зв'язок і Бонч-Бруєвича, винахідника, одного з керівників Нижньогородської радіолaboratorії. Розглянувши цю пропозицію, Політбюро ЦК 25 травня 1922 р. прийняло рішення про фінансування радіолaboratorії з метою прискорення виробництва гучномовних телефонів і радіоприймачів⁴.

Всебічну допомогу винахідникам В. І. Ленін вважав такою необхідною, що найбільш талановиті пропозиції виносив на розгляд вищих державних органів, наприклад, Ради Праці та Оборони⁵.

Завдяки ленінській підтримці та піклуванню були здійснені задуми К. Е. Цюлковського, Ф. А. Цандера з питань ракетної техніки, впровадження новий спосіб видобутку торфу, розроблений Р. Е. Классоном, втілені в життя ідеї Л. Я. Карпова, І. М. Губкіна. Взагалі, «немає на радянській землі жодного великого наукового і науково-технічного досягнення, яке не було б зв'язане з ім'ям Леніна, не було б у тій чи іншій мірі зобов'язане йому»⁶, писала «Правда» 25 січня 1924 року.

¹ Див. ж. «Вопросы изобретательства», 1967, № 11, стор. 5.

² В. И. Ленин во главе великого строительства. Сб. воспоминаний о деятельности В. И. Ленина на хозяйственном фронте. Госполитиздат, М., 1960, стор. 176—177.

³ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 403.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 40, стор. 31.

⁵ Див. ж. «Знание — сила», 1965, № 4, стор. 7;

⁶ Газ. «Правда», 25 січня 1924 р.

Листи В. І. Леніна М. А. Бонч-Бруевичу, Р. Е. Класону, І. М. Губкіну, Г. М. Кржижановському та багатьом іншим яскраво характеризують його відношення до вчених, винахідників, новаторів. Особливо уважно він ставився до пропозицій, авторами яких були робітники і селяни.

Великого значення надавав В. І. Ленін матеріальній заінтересованості винахідників і раціоналізаторів. Питання про заохочування ентузіастів технічного прогресу він розглядав окремо в загальному плані положень і принципів преміальної оплати. В. І. Ленін запропонував ввести на соціалістичних підприємствах преміювання за вдосконалення в галузі техніки та організації виробництва¹.

Розкриваючи роль матеріальної заінтересованості як важливого фактора стимулювання трудової активності й новаторства трудящих, В. І. Ленін відзначав: «Ударність є перевага, а перевага без споживання ніщо... Перевага в ударності є перевага і в споживанні. Без цього ударність — мрія, хмарка...»².

У грудні 1920 р. за вказівкою В. І. Леніна М. П. Горбунов вніс пропозицію науково-технічному відділові ВРНГ розробити спеціальне положення про винагородження винахідників залежно від корисності поданих пропозицій.

Розглядаючи важливі питання економічного життя, X Всеросійська конференція РКП(б) схвалила пропозицію В. І. Леніна про необхідність вдосконалення системи матеріального стимулювання. У резолюції конференції «Про економічну політику» відзначалося: «Запровадити всюди принцип індивідуальної і колективної заінтересованості за винаходи, удосконалення, економію робочої сили, палива, матеріалів»³.

Разом з тим В. І. Ленін, аналізуючи практику соціалістичного будівництва, помітив перші паростки нового ставлення до праці. У роботі «Великий почин» він високо оцінив комуністичні суботники як яскраве виявлення цих паростків. В. І. Ленін обґрунтував нерозривну єдність матеріальних і моральних стимулів, підкреслюючи, що «всякий успіх в справі зростання господарства повинен більш регулярно винагороджуватись як орденом трудового прапора, так і грошовими преміями»⁴.

Ленінські ідеї про матеріальне стимулювання винахідництва втілені в нині діючій системі винагородження учасників новаторського руху. У квітні 1959 р. Рада Міністрів СРСР затвердила «Положення про відкриття, винаходи та раціоналізаторські пропозиції» та «Інструкцію про винагороди за відкриття, винаходи та раціоналізаторські пропозиції». Розміри матеріальної винагороди за раціоналізаторські пропозиції в цілому зросли приблизно на 7%, збільшилась оплата тим особам, які сприяють впровадженню пропозицій (для цього створено на підприємствах спеціальний фонд). В середньому розмір винагороди в розрахунку на одну пропозицію зріс з 24,6 крб. (1958 р.) до 35,2 крб. (1961 р.). На II з'їзді Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів відзначалось, що за період 1959—1962 рр. авторам пропозицій було виплачено понад 360 млн. крб.⁵

Разом з тим у практиці матеріального стимулювання технічної творчості працівників виробництва є істотні недоліки. На багатьох підприємствах серед реалізованих чимало й таких пропозицій, за якими не

¹ Див. «Ленинский сборник», т. XXIII, стор. 81.

² В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 10.

³ КПРС в резолюціях та рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1. Держполітвидав, М., 1954, стор. 539.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 148.

⁵ II съезд Всесоюзного общества изобретателей и рационализаторов. Профиздат, М., 1964, стор. 36.

підрахована річна економія. Отже, розмір винагороди їх авторів, заснований не на точних розрахунках, визначається приблизно і виплачується, як правило, під девізом «за ініціативу». Досі не розроблені ще оцінні критерії підрахунку економії (а в зв'язку з цим і визначення розміру винагороди тих пропозицій, які не дають прямої грошової економії, наприклад, пропозиції до поліпшення умов праці, з техніки безпеки, якості продукції). Недосконалість методики підрахунку економії призводить до певної зрівнялівки, що знижує стимулюючий вплив матеріального заохочування на розвиток технічної творчості, винахідницького пошуку робітників, інженерів, техніків.

Слід також вдосконалювати економічне стимулювання діяльності творчих бригад раціоналізаторів. Справа в тому, що, незважаючи на велику ефективність колективно розроблених пропозицій, відповідна винагорода, розподілена між всіма учасниками, становить невелику суму. А тому члени творчих колективів не завжди заінтересовані в розробці спільних пропозицій. Зважаючи на це, треба, на нашу думку, розмір винагороди творчих колективів збільшити на 15—20% у порівнянні з винагородженням за індивідуально подані пропозиції. Такий принцип стимулювання раціоналізаторської діяльності був у 30-ті роки.

Реальні можливості в підвищенні матеріального стимулювання новаторів виробництва створює нова економічна реформа: на промислових підприємствах вводяться такі критерії, які прямо заінтересовують колектив в цілому і кожного працівника зокрема в творчому розв'язанні техніко-економічних завдань.

Особиста ініціатива і почин новаторів виробництва в систематичному вдосконаленні техніки і технології заохочуються не тільки у вигляді матеріального винагородження, а й за допомогою інших форм стимулювання (вручення урядових нагород, присвоєння почесного звання «Заслужений винахідник» чи «Заслужений раціоналізатор», занесення на Дошку пошани, оголошення подяки, відзначення на зборах виробничого колективу, в спеціальних нарисах в газеті і т. п.). При цьому слід підкреслити, що саме з посиленням матеріального заохочування підвищується роль моральних стимулів в розвитку творчої ініціативи трудящих. Ця єдність матеріальних і моральних стимулів як прискорювачів росту винахідницького руху дістала відображення в Програмі КПРС. «Першорядне значення, — відзначається в ній, — мають матеріальне і моральне стимулювання масового винахідництва і раціоналізаторського руху, підприємств, цехів, колгоспів, бригад і новаторів праці...»¹.

На сучасному етапі комуністичного будівництва партія надає великого значення зміцненню ленінського принципу матеріальної заінтересованості в поєднанні з дальшим розвитком морального стимулювання для мобілізації трудової активності народу по створенню матеріально-технічної бази, підвищенню ефективності виробництва.

Розглянуті в статті положення з питань винахідницького руху дозволяють зробити висновок, що зростання активності мільйонних мас в державному і господарському будівництві, різноманітні форми соціалістичного змагання, чіткі організаційні форми керівництва раціоналізаторським рухом, матеріальне і моральне стимулювання — такі, за визначенням В. І. Леніна, найважливіші фактори, що відкривають джерела народної ініціативи і творчості. Володимир Ілліч Ленін не тільки розкрив глибокий зміст однієї з конкретних форм творчості мас, а й брав безпосередню участь в організації винахідницького руху в нашій країні.

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, К., 1961, стор. 64.

Широка економічна база, зростання культурно-технічного рівня робітників, вдосконалення організаційних форм керівництва винахідницьким рухом на основі ленінських вказівок були запорукою дальшого розвитку раціоналізаторства в роки соціалістичного і комуністичного будівництва. Якщо в 1932 р. кількість членів Всесоюзного товариства винахідників становила 300 тис. чол.¹, то в 1959 р. в ньому налічувалося майже 1,5 млн. передових робітників, інженерів, техніків, вчених². Отже, в період побудови фундаменту соціалізму йшов процес становлення масового винахідництва.

Важливі заходи, спрямовані на розвиток винахідництва і раціоналізації, було здійснено в нашій країні після XX з'їзду КПРС. У лютому 1956 р. почав працювати Комітет у справах винаходів та відкриттів при Раді Міністрів СРСР. Його органом став журнал «Изобретательство в СССР». Згідно з рішенням грудневого (1957 р.) Пленуму ЦК КПРС, Президія ВЦРПС прийняла постанову про створення Всесоюзного товариства винахідників та раціоналізаторів (ВТВР). У даний час на підприємствах, будовах, транспорті, в колгоспах, радгоспах, науково-дослідних інститутах, вищих учбових закладах діють 60 тис. первинних організацій товариства, що об'єднують майже 5 млн. новаторів виробництва, наукових працівників³. У Директивах XXIII з'їзду КПРС відзначалося, що завдяки посиленню активності новаторів, раціоналізаторів і винахідників народне господарство одержало в 1959—1965 рр. майже 10 млрд. крб. економії⁴. В 1967 р. в нашій країні було видано понад 20 тис. авторських свідоцтв на винаходи⁵ (в царській Росії з 1814 по 1917 рр., тобто за 104 роки, було запатентовано лише 36 тис. винаходів)⁶.

Основними рисами технічної творчості на сучасному етапі є швидкі темпи зростання винахідницько-раціоналізаторського руху, зміцнення принципів колективізму й творчої співдружності робітників та інженерно-технічних працівників, активізація діяльності громадських організацій і об'єднань, що мобілізують творчі зусилля трудящих на прискорення технічного прогресу. Все це зв'язано з глибокими змінами у виробничій кваліфікації робітників, в їх культурно-технічному рівні, в змісті й характері праці, говориться в тезах ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції». «Все це зумовило зростання продуктивності праці, високу громадську активність радянських робітників, розширення їх духовних запитів, викликало таке чудове явище, як масове раціоналізаторство і винахідництво»⁷.

Винахідники та раціоналізатори сприяють комплексній механізації і автоматизації виробництва, вдосконалюють технологію, підвищуючи ефективність виробництва, його технічний рівень, модернізують обладнання, створюють нові інструменти.

Здійснення правильних методів у плануванні та управлінні народним господарством на основі рішень вересневого (1965 р.) Пленуму

¹ Ж. «Изобретатель», 1932, № 1, стор. 3.

² Ж. «Изобретатель и рационализатор», 1959, № 11, стор. 3.

³ «Изобретательство в СССР. 1917—1967 гг.». Фотоальбом. М., 1967, стор. 5.

⁴ Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр., К., 1966, стор. 1.

⁵ «Изобретательство в СССР. 1917—1967 гг.». Фотоальбом. М., 1967, стор. 6.

⁶ Ж. «Вопросы изобретательства», 1965, № 11, стор. 4.

⁷ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС. Політвизав України, К., 1967, стор. 35.

ЦК КПРС і XXIII з'їзду партії зміцнює економічну основу зростання руху раціоналізаторів та винахідників і створює сприятливі умови для його дальшого прогресивного розвитку.

Бурхливе зростання винахідницького руху стверджує життєвість ленінських ідей про масову технічну творчість трудящих при соціалізмі й комунізмі, показує, що в нашій країні турбота про підвищення технічного рівня виробництва є всенародною справою.

В. І. ЛЕНІН І ПЕРШІ КРОКИ РАДЯНСЬКОЇ НАУКИ

Н. В. Терещенко

Ім'я В. І. Леніна невіддільне від становлення і розвитку радянської науки. Це пояснюється насамперед тим, що В. І. Леніну належить величезний внесок в найпередовішу науку про суспільство — марксизм. Праці В. І. Леніна мають неоціненне значення для багатьох наук: природознавства, педагогіки, філологічної, історичної, економічної, юридичної і т. д.

В. І. Ленін роз'яснював, що з перемогою пролетарської революції соціальне значення науки змінюється. При капіталізмі досягнення науки й техніки, незалежно від побажань вчених, служать інтересам пануючих класів. В. І. Ленін вказував, що «прогрес техніки і науки означає в капіталістичному суспільстві прогрес в умінні видавлювати піт»¹. Законом капіталістичного розподілу поряд з матеріальними багатствами підлягають і духовні, що використовуються буржуазією для ще більшого закабалення трудящих. Після перемоги Великої Жовтневої революції наука набула нової функції — служіння інтересам широких народних мас. Виступаючи в січні 1918 р. на III Всеросійському з'їзді Рад, Ленін висловив тверду впевненість в тому, що «...віднині ніколи людський розум і геній не будуть обернені в засоби насильства, в засоби експлуатації»².

В. І. Ленін розробив принципи розвитку радянської науки, визначив її роль в побудові нового суспільства. Сформульовані ним положення про завдання науки увійшли в програму партії, прийняту VIII з'їздом РКП(б)³.

В. І. Ленін зазначав, що комунізм і наука нерозривні: перемога комуністичного суспільства неможлива без високого рівня розвитку продуктивних сил, а останній забезпечується тільки при умові всебічного використання досягнень науки.

Обґрунтовуючи тісний зв'язок комунізму й науки, В. І. Ленін у жовтні 1920 р. в промові на III з'їзді комсомолу підкреслював, що «...комуністичного суспільства не можна побудувати, якщо не відродити промисловості і землеробства, причому треба відродити їх не по-старому. Треба відродити їх на сучасній, за останнім словом науки побудованій, основі»⁴.

Закономірний процес зближення науки з практикою соціалістичного будівництва В. І. Ленін обґрунтував у статті «Начерк плану науково-технічних робіт», яка по суті була першим соціальним замовленням науці з боку революції. У цій статті В. І. Ленін дав основні положення для діяльності Академії наук. Мова йшла про необхідність створення ряду комісій «із спеціалістів для якомога швидкого складання плану

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 534.

² В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 430.

³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, стор. 396—397.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 253.

реорганізації промисловості і економічного піднесення Росії»¹, про раціональне розміщення промисловості, наближення її до джерел сировини, про електрифікацію. Стаття була написана в зв'язку з проханням Академії наук фінансувати роботи по дослідженню природних багатств Росії. Її найважливіші думки були покладені в основу постанови РНК від 12 квітня 1918 р.², що відіграла важливу роль у розвитку радянської науки.

В. І. Ленін постійно цікавився діяльністю Комісії природничих продуктивних сил, подавав їй необхідну допомогу. Про це розповідав, зокрема, академік О. Є. Ферсман, виступаючи в 1940 р. з доповіддю на загальних зборах Академії наук, присвячених 70-літтю з дня народження В. І. Леніна³. За пропозицією В. І. Леніна було прискорено видання матеріалів Комісії, в результаті чого вийшла з друку грандіозна праця «Природні продуктивні сили Росії».

Незважаючи на виключно складне становище, викликане світовою і громадянською війнами, Радянська держава не шкодувала коштів на розгортання наукових робіт, Академії наук повністю відпускалися асигнування, які вона потребувала. Поряд з цим В. І. Ленін вимагав, щоб Академія щомісяця звітувала про всі витрати, вважаючи це важливим засобом впливу на успішне виконання намальованих планів. Так, 2 липня 1918 р. було відкладено рішення про асигнування Академії наук 1 841 271 крб., доки не буде зроблено звіт про попередні витрати⁴.

Радянська держава витрачала також значні кошти на здійснення експедиційних робіт. Влітку 1918 р. В. І. Ленін підписав урядову постанову про асигнування 1 млн. крб. для організації експедиції в Північний Льодовитий океан⁵. Мета експедиції — гідротехнічні дослідження та вивчення морських транспортних шляхів. Однак в зв'язку з іноземною інтервенцією експедиція не відбулася.

Радянська держава фінансувала також інші пошукові роботи, незважаючи на складні умови того часу.

У 1919 р. розпочалося вивчення Курської магнітної аномалії (КМА) під керівництвом академіків І. М. Губкіна, П. П. Лазарева, О. М. Крилова. 24 серпня 1920 р. В. І. Ленін підписав постанову Ради Праці та Оборони «Про розвідування району Курської магнітної аномалії», в якій ці роботи були віднесені до категорії робіт державного значення⁶.

На виняткову важливість досліджень по вивченню КМА В. І. Ленін вказував у листі від 5 квітня 1922 р. до РНК та РПО⁷. Наступного дня в листі до Г. М. Кржижановського В. І. Ленін пропонує розглянути питання про доцільність будівництва в районі КМА електростанції та вузькоколійної залізниці⁸.

21 квітня 1922 р. В. І. Ленін за два дні до операції по видаленню кулі, що залишилася після есерівського замаху, відвідав інститут фізики та біофізики, де був найкращий в країні рентгенівський кабінет.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 282.

² Рішення партії і правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.). Сборник документов за 50 лет, т. 1, Госполитиздат, М., 1967, стор. 50.

³ «Вестник АН СССР», 1940, № 4—5, стор. 64—73.

⁴ И. С. Смирнов. Ленин и первые мероприятия Советской власти в области науки. Ж. «Вестник Московского университета. Серия общественных наук», 1949, № 1, стор. 77.

⁵ И. С. Смирнов. Ленин и советская культура. Изд-во АН СССР, М., 1960, стор. 278—279.

⁶ «Ленинский сборник» XXXIV, стор. 350.

⁷ Там же, стор. 466.

⁸ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 472.

В інституті В. І. Ленін детально оглянув лабораторії і розмовляв з керівником інституту академіком П. П. Лазаревим відносно робіт по вивченню КМА. Нарком охорони здоров'я М. О. Семашко в своїх спогадах пише, що «...цей науково-технічний пошук не був би доведений до кінця, якби не увага В. І. Леніна та не його могутня підтримка»¹.

Про уважне ставлення В. І. Леніна до вчених, до питань розвитку науки може свідчити ще такий приклад. В 1921 р. вчені-астрономи підготували план створення астрофізичної обсерваторії в районі Північного Кавказу. Щоб вибрати місце її побудови, необхідна була експедиція. Марно витративши на ходіння по різних інстанціях три місяці, вчені нарешті звернулися із заявою до В. І. Леніна. Наступного дня на заяві з'явилася така резолюція: «Постачити експедиції обмундирування на 8 чоловік. Голова РПО В. Ульянов (Ленін). 5.X.21 р.». У день від'їзду члени експедиції надіслали В. І. Леніну перелік установ, які їм довелося відвідати. Незабаром преса використала ці матеріали, обговорюючи питання роботи державного апарату².

В. І. Ленін завжди знаходив час для розгляду питань розвитку науки, про що свідчить цілий ряд підписаних ним декретів. Так, декретом ВРНГ від 9 листопада 1917 р. було створено Державну комісію з народної освіти³. З грудня 1917 р. у ній був організований Науковий відділ, що безпосередньо займався питаннями науки.

5 грудня 1918 р. В. І. Ленін підписав декрет «Про охорону наукових цінностей»⁴, який зобов'язував Науковий відділ вжити необхідних заходів щодо обліку й охорони всіх наукових цінностей, наявних на території республіки Рад.

З метою централізації керівництва науковими установами декретом РНК від 16 серпня 1918 р. при ВРНГ було створено Науково-технічний відділ, до роботи в якому залучались представники Академії наук, Соціалістичної Академії суспільних наук, Комісії по вивченню природничих продуктивних сил Росії, Геологічного, Гірничого, Сільськогосподарського вчених комітетів та представників інших наукових установ⁵.

Дуже складною проблемою для Радянської держави в той час була проблема наукових кадрів. Адже частина вчених зайняла або вичікувальну, або ворожу позицію відносно Радянської влади, частина — емігрувала. Проте кращі представники наукової інтелігенції Росії — видатні вчені К. А. Тімірязєв, М. Є. Жуковський, К. Е. Ціолковський, І. В. Мічурін, І. П. Павлов, П. П. Лазарєв, О. Є. Ферсман, В. А. Стеклов, С. О. Чаплигін, М. С. Курнаков, М. Д. Зелінський та інші виявили готовність працювати для народу.

Коли В. І. Ленін дізнався про згоду віце-президента Академії наук В. А. Стеклова віддати свої знання і досвід на благо радянської країни, він, за свідченням О. М. Горького, сказав: «Отак одного за одним ми перетягнемо всіх російських та європейських Архімедів, тоді світ хоче не хоче, а — перевернеться»⁶. А щоб перетягнути Архімедів на бік Радянської влади, В. І. Ленін вважає за необхідне не тільки створити їм сприятливі умови для роботи, але й виявляти до них максимум уваги.

¹ Н. А. Семашко. Воспоминания о В. И. Ленине. Партиздат, 1933, стор. 18.

² «Литературная газета» — орган правління союзу писателів СССР, 25 VIII 1960 р.

³ Декреты Советской власти. Том 1, 25 октября—16 марта 1918 г. М., Госполитиздат, 1957, стор. 40.

⁴ «Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства» (в дальнейшем СУ), 1918, № 90, ст. 916.

⁵ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.), т. I, стор. 103—105.

⁶ М. Горький. Собрание сочинений в тридцати томах, т. 17, стор. 32.

23 грудня 1919 р. вийшов декрет РНК «Про поліпшення становища наукових спеціалістів»¹. В ньому йшлося про звільнення відомих вчених спеціалістів від трудових, військових та інших обов'язків, що не мали відношення до наукової діяльності, про створення їм сприятливих умов для праці. В. І. Леніну належить ідея організації Комісії по поліпшенню побуту вчених, що знайшла втілення в цьому декреті. В січні 1920 р. була організована «Петроградська комісія по поліпшенню побуту вчених» під керівництвом О. М. Горького. В. І. Ленін вважав необхідним всіляко сприяти О. М. Горькому по роботі в Комісії². Про увагу В. І. Леніна до діяльності Комісії свідчить також записка від 10 вересня 1921 р., в якій йдеться про постачання її паливом³.

З іменем В. І. Леніна тісно пов'язаний розвиток сільськогосподарської науки в країні. Йому належить ідея створення Центрального науково-дослідного інституту сільського господарства, який став фундаментом організації Всесоюзної Академії сільськогосподарських наук, що тепер носить ім'я В. І. Леніна. У вересні 1921 р. було створено Науково-меліоративний інститут.

В. І. Ленін уважно стежив за науковою діяльністю К. А. Тімірязєва. У вересні 1919 р. Тімірязєв надрукував збірку статей під назвою «Наука і демократія». Викриваючи ворогів Радянської влади, він писав: «Кожна ...російська людина не може не визнати, що за тисячоліття існування Росії в лавах уряду не можна було знайти стільки чесності, розуму, знання, таланту й відданості своєму народові, як у лавах більшовиків»⁴. Прочитавши цю книгу, В. І. Ленін 27 квітня 1920 р. звернувся до Тімірязєва з листом, в якому висловив подяку вченому з приводу його виступу проти буржуазії, за Радянську владу.

У 1922 р. В. І. Ленін зацікавився працями І. В. Мічуріна. За його розпорядженням РНК надіслала Тамбовському губвиконкомові телеграму, в якій підкреслювалось величезне державне значення досліджень, що їх проводив Мічурін⁵. Останній відзначав, що саме Жовтень відкрив новий плідотворний етап в його житті, що В. І. Ленін першим оцінив роботу, яку він виконував.

24 січня 1921 р. В. І. Ленін підписав постанову РНК⁶ про умови, необхідні для забезпечення наукової роботи академіка І. П. Павлова та його співробітників. У постанові вказувалося на виняткову важливість наукових досягнень І. П. Павлова.

Видатний російський вчений, якого В. І. Ленін назвав «батьком російської авіації», М. Є. Жуковський зустрів Жовтневу революцію, коли йому вже було 70 років. Він активно включився в будівництво нової радянської авіації. Разом з своїм учнем А. М. Туполєвим Жуковський подав у ВРНГ проект створення інституту гідро-та аеродинаміки, який було засновано у відповідності з декретом РНК, що вийшов у грудні 1918 р. Не чекаючи, коли інституту буде надано приміщення, вчений разом з своїми учнями розпочав наукову роботу, виділив для цього частину власного житла. В 1920 р. громадськість нашої країни відзначила 50-річчя науково-педагогічної діяльності Жуковського. Зважаючи на його великі заслуги перед Радянською державою, РНК прийняла спеціальний декрет, який підписав В. І. Ленін⁷. Згідно з декретом Жуковському було встановлено ряд персональних пільг. Щоб вчений

¹ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.), т. I, стор. 156.

² «Ленинский сборник» XXXV, стор. 148.

³ Там же, т. XXIII, стор. 204.

⁴ К. А. Тимирязев. Наука и демократия. Л., 1926, стор. 7.

⁵ Ю. А. Жданов. Ленин и естествознание, М., 1959, Политиздат, стор. 20—21.

⁶ Див.: В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 42, стор. 262—263.

⁷ Газ. «Известия», № 276, 8 XII 1920 р.

міг зосередити свою увагу на наукових дослідженнях, йому було надано право читати лекції тільки з найважливіших наукових проблем. Декретом встановлювалась щорічна премія імені Жуковського за найкращі роботи в галузі математики і механіки.

Видатний вчений, винахідник, інженер, що створив основи ракетного руху й розробив конструкцію першої космічної ракети, К. Е. Ціолковський теж постійно відчував піклування з боку В. І. Леніна і Радянської держави. З 1920 р. Ціолковський одержував академічний пайок і допомогу від Комісії по поліпшенню побуту вчених. На засіданні РНК, що відбулося 9 листопада 1921 р., було прийнято рішення призначити Ціолковському довічну підвищену пенсію¹.

В. І. Ленін гаряче підтримував все нове, прогресивне в науці і техніці. За його безпосередньою участю було розпочато такі роботи, як електрична оранка², механізація видобутку торфу³, тепловозобудування⁴, освоєння багатств Карабогазу⁵, використання горючих сланців, зрошування Муганських степів, розвідування ухтинської нафти, дослідження по радіотелефонії та радіофікації⁶.

У спогадах про В. І. Леніна М. П. Горбунов, який займав тоді посаду керуючого справами РНК, відмічав, що «нема майже ні одного починання в Радянській Росії в галузі науково-технічних робіт, яке б не було пов'язане з іменем Володимира Ілліча»⁷.

Думки про науку привертали увагу В. І. Леніна не тільки під час роботи, але й в короткі хвилини відпочинку. Г. М. Кржижановський згадує, що «... не було кращого засобу відвернути Володимира Ілліча від тяжких турбот, як бесіда про новини науки й особливо про чергові завоювання техніки»⁸.

В. І. Ленін надавав великого значення радіо. Він підписав ряд декретів з питань розвитку радіо, перший з них — в липні 1918 р.⁹ Цим декретом було створено Радіотехнічну раду — загальнодержавний орган, що займався контролем і координацією діяльності науково-дослідних установ у галузі радіо. 2 грудня 1918 р. Ленін підписав декрет РНК — Положення про Нижегородську радіолабораторію, що стала першою установою для проведення науково-дослідних робіт з радіотехніки¹⁰. Роботою керував М. О. Бонч-Бруєвич, якого В. І. Ленін високо цінував. Про це може свідчити, наприклад, його лист до Бонч-Бруєвича, написаний в лютому 1920 р.: «Користуюсь нагодою, щоб висловити Вам глибоку подяку і співчуття з приводу великої роботи радіовинаходів, яку Ви робите. Газета без паперу і «без відстаней», яку Ви створюєте, буде великою справою. Всіляку і всемірну допомогу обіцяю Вам надавати цій і подібним роботам»¹¹.

Виконуючи завдання В. І. Леніна, Бонч-Бруєвич спроектував у 1922 р. першу в світі радіомовну станцію ім. Комінтерну в Москві потужністю 12 кіловат.

¹ Ленин и ученые в первые годы Советской власти. Ст. в Вестн. АН СССР, 1967, № 4, стор. 81.

² Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 36, стор. 512—515; «Ленинский сборник», XXIII, стор. 110—117.

³ «Ленинский сборник», XX, стор. 237—238; XXXV, стор. 210—211.

⁴ Там же, XXXV, стор. 430.

⁵ Там же, XXIII, стор. 51.

⁶ А. В. Топчиев. В. И. Ленин и развитие советской науки. Див. в кн.: «Ленин и наука», изд. АН СССР, 1960, стор. 50.

⁷ Н. П. Горбунов. Как работал Владимир Ильич. Сб. статей и воспоминаний. Партиздат, 1933, стор. 35.

⁸ Г. М. Кржижановский. «Мыслитель и революционер». Воспоминания о В. И. Ленине, т. 2. Госполитиздат, М., 1957, стор. 552.

⁹ Декреты Советской власти, т. 3, М., 1964, стор. 58—61, № 35.

¹⁰ СУ, 1918, № 91—92, ст. 925.

¹¹ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 372.

В. І. Леніну належить ініціатива створення величного плану електрифікації Росії (плану ГОЕЛРО). Ленін уважно стежив за діяльністю Комісії по розробці плану, неодноразово розмовляв з головою Комісії — Г. М. Кржижановським. Він особисто прочитав і вніс поправки до матеріалів Комісії ГОЕЛРО перед їх опублікуванням напередодні VIII Всеросійського з'їзду Рад. А після схвалення плану ГОЕЛРО на з'їзді В. І. Ленін вважав, що його треба ще раз докладно обговорити з залученням широкої громадськості. 21 лютого 1921 р. було прийнято декрет РНК про проведення VIII Всеросійського електротехнічного з'їзду¹ з метою всебічного розгляду техніко-економічних питань, пов'язаних із здійсненням плану електрифікації країни. Почесним головою з'їзду було обрано В. І. Леніна. Він не зміг бути присутнім на з'їзді і звернувся до Президії з привітанням, у якому закликав делегатів віддати всі сили виконанню плану великих робіт².

У той час сміливі ленінські плани розвитку науки, техніки, народного господарства багатьом здавалися нездійсненними мріями. Але практика соціалістичного будівництва показала, що ленінські накреслення та ідеї успішно перетворено в життя.

Під керівництвом В. І. Леніна в нашій країні з перших років Радянської влади вживалися важливі заходи щодо розвитку освіти, підготовки кваліфікованих кадрів для всіх галузей народного господарства. Були скасовані майнові, станові, національні обмеження для вступників до учбових закладів. 20 вересня 1920 р. Ленін підписав декрет РНК про робітничі факультети, що створювалися з метою підготовки для вступу в вузи робітників і селян³.

У Всеукраїнський з'їзд Рад, що відбувся 25 лютого — 3 березня 1921 р., виніс рішення про створення в найкоротший строк робітничих факультетів в усіх крупних центрах республіки⁴. Виконання цих та багатьох інших заходів відіграло важливу роль у створенні вітчизняних науково-технічних кадрів.

Виходячи з визнання виняткової ролі В. І. Леніна в розвитку радянської науки, РНК СРСР 23/VI-1925 р. прийняла рішення про встановлення щорічних премій імені В. І. Леніна за наукові роботи, що мають велике практичне значення⁵. Першими лауреатами Ленінської премії були п'ять вчених: М. І. Вавілов, М. П. Кравков, Д. М. Прянішников, В. О. Обручев, О. Є. Чічібабін.

Відтоді минули роки напруженої праці і жорстокої боротьби з ворогами, сповнені величних досягнень і перемог радянського народу, в лавах якого почесне місце займають працівники науки й техніки. І на грудях кращих з величезної, майже 800-тисячної армії науковців золотом сяє почесна відзнака — медаль з барельєфом В. І. Леніна.

Нема чого й порівнювати те, що було колись в галузі науки в царській Росії, з тим, що за п'ятдесят років створила Радянська держава. Могутня науково-технічна база, 767 вищих учбових закладів і більш як 4650 спеціальних наукових установ; високорозвинена промисловість, що може постачити вченим найскладнішу апаратуру, будь-які матеріали та реактиви; численні наукові бібліотеки, центри нагромадження та переробки інформації — всього не перелічити. Поеднання цих найспри-

¹ «Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства», 1921, № 10.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 44, стор. 135—136.

³ «Из истории гражданской войны в СССР», т. 3. Сб. документов. Изд-во «Советская Россия», М., 1960, стор. 693—694.

⁴ СУ УРСР, 1921, № 3, ст. 108.

⁵ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Сб. документов, т. I, Госполитиздат, М., 1957, стор. 548—549.

ятливіших матеріальних умов з енергією, цілеспрямованістю та натхненням радянських людей призвело до небачених успіхів радянської науки, що глибиною пошуку, швидкістю руху вперед та ефективністю впровадження в життя здобутих результатів вражає світ.

Успішна побудова соціалізму в СРСР наочно довела міцність і правильність закладки того фундаменту, що його планував «кремлівський мрійник». Безсумнівно, що радянська людина успішно завершить будівництво комунізму — величного пам'ятника засновникові нашої держави, Комуністичної партії, геніальному вченому Володимиру Іллічу Леніну.
